Rapport

SAMORDNINGSRÅDET (SOR) Nr. 4 - 1995 - 41. årgang

- Retten til frihet
- «De 1000 øarnas kongress»
- Den lille gruppes princip
- SORs evalueringskonferanse Hamar, oktober 1995

Rapport nr. 4 - 95

Utgiver: SAMORDNINGSRÅDET – Råd for samordning av humanitært og yrkesmessig arbeid for mennesker med psykisk utviklingshemming.

Leder: Orvar Thorsrud, Lyngvn. 8, 2312 Ottestad, tlf. 6257 6248

Sekretær: Tormod Mjaaseth, Hamreheia 17, 4631 Kristiansand S. Tlf. 3809 4170, Fax 3809 4173

Redaktør: Leder i Samordningsrådet

Red.komité: Orvar Thorsrud, Tormod Mjaaseth og Gunnar Brekke

Rapport kommer ut med 6 nummer i året.
Abonnementspris kr. 100,– pr. år.

ABONNEMENT/ADRESSE-FORANDRINGER:
Sekretariatet, Hamreheia 17,
4631 Kristiansand S.
Tlf. 3809 4170, Fax 3809 4173
Bankgiro: 1813.10.53580
Postgiro: 0808 5094735

Annonser:
RAPPORT
Postboks 98, 3570 Ål
Tlf.: 3208 1694
Bankgiro: 2320.07.17384
Postgiro: 0826 0707273

Manuskripter:
Sendes sekretariatet

SOR's Forskningsfond:
Gunnar Brekke
Gutenbergsvei 23, 5035 Bergen
Tlf. 5524 7070 (kontor)
Tlf. 5531 4116 (privat)

Trykk:
Holmestrand Handelstrykkeri as
3080 Holmestrand

INNHOLD I DETTE NUMMER:

Leder 1

Retten til frihet 2

«De 1000 øarnas kongress»
Livskvalitet - ett gott
liv tilsammans 12

Den lille gruppes princip 19

Evalueringskonferanse på Hamar
«På rett vei» PROGRAM 22

Klipp fra min nye hverdag 25

ET LUKKET SYSTEM?

HVPU-institusjonene ble beskrevet som et lukket system uten allmennhetens innsyn, hvor alt kunne hende...
Systemet ble vedlikeholdt i ly av taushetsplikten, het det, trass i tilsynsutvalg og regelverk, eller bastante arbeidsmiljø og faglig utvikling.

Forutsetningen for likeverd og retferdighet ble det sagt, er total avvikling av institusjonene. «Derved fjerner en også den viktigste årsaken til seregering, mistrivsel og overgrep» (Tor Inge Romøren).

Et av de beste argumenter for gjennomføring av reformen, er historie. Institusjonssystemets skyggesider er fjernet med roten.

Dette er historie – eller er det det?

Såvel denne sommeren som tidligere forteller en bunke avisutklipp om økonomisk utroskap, overgrep og engstelige foreldre. Eller om ensomhet, manglende sosial kontakt og en fritid fattigere enn før. Eller om kommunale regnskapssystemer som gjør det vanskelig å etterspore bruken av «reformpengene».

Forskerne advarer:
«Spørsmålet om frihetsberøvelse av psykisk utviklingshemmede er fortsatt en problemstilling som våre ansvarlige myndigheter ikke har hatt mot til å ta tak i. Man vil ganske enkelt ikke innrømme at dette forekommer.
Nå er den herskende retorikk som kjent, at alle psykisk utviklingshemmede er integrert i samfunn på lik linje med oss andre» (Jan Fridthjof Bernt)

«Vi kan være forberedt på at både gamle og nye former for overgrep, kan dukke opp også i nærmiljøomsorgen, fordi utviklingshemmede er og blir en sårbar gruppe» (Tor Inge Romøren)

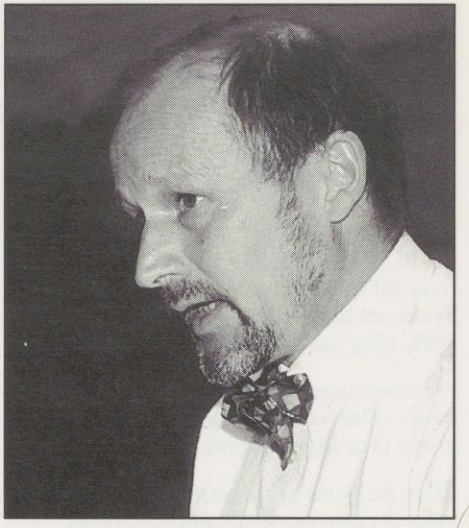
Det er nok slik at integrering i samfunnet forutsetter «et lukket system» (i egne bolig) hvor selv de mest sårbare skal beskyttes mot integritetskrenkende innsyn, eller hvor personvern krever at selv foreldre kan nektes innsyn.
Hvem stopper misbruk?

Det slår meg at mange avgjørende forhold ikke er endret, eller kan endres gjennom ansvarsreformen. Det handler fortsatt om personer som er og blir sårbare, og om vårt ansvar.

Vi må føre en debatt som ansvarliggjør og forebygger. Vi må føre en personalpolitikk som åpner for:
Den som kan sitt fag og er stolt av sitt yrke, står for kvalitet i sitt arbeid.

Redaksjonen

Retten til frihet

Av Per Fugelli

Åpningsforedrag ved SOR´s fagkonferanse, Bergen kongressenter april 95.

Første vers

Den franske lyrikeren Paul Elouard har skrevet et dikt om frihet som heter Liberte. Jeg leser tre vers:

På jungelen og ørkenen
på redene og gyvlene
på ekkoet fra min barndom
skriver jeg ditt navn

På nettenes nytelser
på dagenes hvite brød
på de forelskede årstidene
skriver jeg ditt navn

På åkrene i synsranden
på fuglenes vinger
på skyggenes mølle
skriver jeg ditt navn

To relativitetsteorier

Jeg kom over dette diktet i Syd-Frankrike i påsken, og der var en annen hendelse til åpning av mitt foredrag:

En ung kvinne jeg kjenner går på Kunstakademiet i Avigon. Hun inviterte meg med på et to dagers seminar om La couleur bleu – fargen blå. Her var geologer som foreleste om blå mineraler. Her var kunsthistorikere som foreleste om fargen blå hos Rubens og Picasso. Her var statsvitere som foreleste om fargen blå som signal og symbol i historien og politikken. Her var medisinere som foreleste om fargen blå i menneskekroppen. Her var psykologer som foreleste om intellektuelle assosiasjoner og emosjonelle reaksjoner på fargen blå.

Det hele var ganske sofistikert, men plutselig ble kateteret og ekspertene båret ut, og inn på scenen kom to psykisk utviklingshemmede fra et Rudolf Steiner senter. På en stor skjerm ble det vist malerier, landskaper, stoffer, blomster, keramikk øyne med fargen blå. For hvert lysbilde mimet og danset de to sine tolkninger og stemninger av fargen blå. Plutselig, gjennom deres umiddelbare sansninger og kroppslige meldinger, ble det klart hva de overutviklede hadde prøvd å få fram gjennom to dagers intellektuelle konstruksjoner.

For meg ble det samtidig en bekreftelse på at relativitets-teorien også gjelder for psykisk utviklingshemmede. Vi er alle psykisk utviklingshemmede. også de som taler fra katetrene. Skillet går ikke mellom «vi» og «De andre» – forskjellen viser seg etter hvilke områder våre hemninger og talenter er fordelt på, og i hvilke grader. Noen har utviklet sin rasjonalitet og mistet sin emosjon. Noen har fremmet sin kontroll og hemmet sin lek. Noen har dyrket sitt ego og mistet sine medmennesker. Noen har seiret i kampen, men tapt i livet. Husk lærdommen fra seminaret om La couleur bleu, relativitetsteori nummer 1: Vi er alle psykisk utviklingshemmede.

Relativitetsteori 2 oppdaget jeg på kirkegården på Røst da jeg var på Lofotfiske for et par måneder siden. Den lyder: Vi er så utviklingshemmede som samfunnet gjør oss.

Der står en gravsten på Røst, og på den står skrevet navnet Bergiton. Der kunne like godt stått skrevet navnet Frihet.

Jeg kjente Bergiton godt de årene jeg arbeidet som doktor på Værøy og Røst, og jeg skrev ned hans historie slik:

Om Bergiton kan vi si med Hamsun at han var en kubbe og en sten. Fattig på evner, men rik på muskler og arbeidslyst levde Bergiton i sytti år et godt og anerkjent liv på Røst. Lese lærte han aldri, – ei heller skrive– og regnekunsten. På klokken hadde han lært seg syv-tallet og femtallet, fordi det var på jobb og fra jobb. Hans tale var helst ja eller nei, og av og til en enkel setning. Lokalsamfunnet godtok hans særpreg. Uten slekt, uten sosialkontor ble han tatt hånd om av godtfolk i tusen små og store ting. Hans støtte og hjelper var fremfor noen Olaf P.
Olaf P. eide A/S Glea med dampskibsekspedisjon, stort fiskebruk og landhandleri. Det var aldri vanskelig om arbeidsfolk. Friske og sterke menn sto gjerne i kø. Likevel tok Olaf P. Bergiton i sitt brød og ga ham slik et liv i frihet og selvaktelse.
Bergiton kunne ikke jobbe på kommando. Det var dager og uker han muret seg inn i bua og ikke tålte annet selskap enn sitt eget. Penger og papirer kunne han ikke stelle med, samtidig som han ikke ville finne seg i å la noen bestyre seg. Lett var det ikke å lage en ordning for denne arbeidskaren. Olaf P. ordnet det slik:
1. januar hvert år kom Bergiton opp i «Privaten" for å bevertes med et fint glass kjøpebrennevin. Med seg bragte han en bankbok, en rød eske med få og en grønn eske med mange avrevne kalenderblad i. Gjennom året som var gått hadde han revet av et kalenderblad hver dag, og plassert i den grønne esken hvis han gikk på jobb, og i den røde hvis han holdt seg hjemme. Med sermonielt alvor talte Olaf P. opp arbeidsdagene i den grønne esken. Så var det frem med boka Bergiton kjøpte på i butikken. Her hadde han gått og handlet det han trengte og betlat med å sette en diger og skjelvende B under hver regning. Blad i grønn eske ganger dagpenger gav årslønnen. Årslønnen minus summen av B-regninger gav nettoen. Og nettoen besørget Olaf P. satt inn på bankboken Bergiton kom og hentet uken etter. For den ville han helst ha hånd om sjøl. En god slump penger har samlet seg gjennom tiden, men det var uten betydning for Bergiton. Han spurte bare et strengt spørsmål hver 1. januar om han har «pæng nok til støtte på grava, –med navn på?»

Derfor så jeg Bergitons gravstøtte på kirkegården i vinter, og oppdaget relativitetsteorien 2: Vi er bare så utviklingshemmede som samfunnet gjør oss.

Et romslig samfunn preget av sosial toleranse og økonomisk avslappethet har få utviklingshemmede. Et smalt samfunn preget av enerdyrking og prestasjonsøkonomi har mange utviklingshemmede. Ingstad og Whyte gir en stemningsfull illustrasjon av relativitetsteori nummer 2 i sin bok: Disability and culture. I det vakre Grenada ligger den storslåtte fjellkjeden Sierra Nevada, og der en mektig borg: Alhambra. På borgens vegg står skrevet: «There is nothing worse in all the world than to be blind in Grenada».

Kanskje er det verst å være blind mitt i det skjønne, kanskje er det verst å være psykisk utviklingshemmet midt i prestasjonssamfunnet?

Et absolutt dogme

Nok om de to relativitetsteoriene, så til et absolutt dogme: Det finnes kun ett menneske på jorden. Jeg mener: Når et menneske er født, (unfanget vil noen si) er dets verdi absolutt og ikke delelig etter farget eller hvit, mektig eller svak, syk eller frisk, produksjonseffektiv eller funksjonshemmet.

Mennesket har krav på å bli godtatt som det han eller hun er, i seg selv. Hver og en har i kraft av sin menneskelige status, lik verdi og like rettigheter, deriblandt: Lik rett til frhiet.

Vi må aldri godta en deling av mennesket, og dermed en fordeling av rettighetene mellom Vi og De andre, mellom oss og dem. En slik «othering» som amerikanerne kaller det, en slik utskilling av annerledeshet, ligger bak menneskehetens groveste overgrep, stikkord: jøde-forfølgelse, islamfrykt.

Jeg vil *ikke* separere ut en frihet til påstått svakt utviklede mennesker og en annen frihet til selvoppnevnt sterkt utviklede mennesker, for her er bare *ett* menneske og *en* frihet på jorden.

Frihet og utvikling

Menneskehetens historie er et vitnesbyrd om en kronisk drift etter frihet.

Vi har sett en tendens i retning av at undertrykte grupper har tatt seg mer og mer frihet de siste decenniene. Borgerrettighetskampen blant svarte i USA, Apartheidsystemets fall i Sør-Afrika og kvinnefrigjøringen er eksempler på det. Økt frihet for psykisk utviklingshemmede vil være et naturlig ledd i denne frihetsutvidelsen.

I den politiske kampen har målene dels vært frihet fra, dels frihet til. Menneskene har kjempet for frihet *fra* fattigdom, fra vold, fra nedverdigelse – og for frihet *til* å si sin mening, til å velge sin tro, til å styre egne liv.

Filosofene har tenkt på friheten i 3000 år. Det evige spørsmål om Den frie vilje, liberum arbitrium, har rullet fra slekt til slekt. Spørsmålet om viljesfrihet, om frihet til å velge mellom det gode og det onde, rett og galt, – er essensielt, fordi slik frihet er nødvendig for moralsk ansvar. Svaret på dette spørsmålet bestemmer langt på vei om mennesket skal verdsettes som et autonomt vesen, eller betraktes som en sosial refleks. Satt på spissen: Er mennesket en selvstendig formgiver av egen utvikling, eller er mennesket, for å spørre med filosofen Hjalmar Hegge kun en «sverm av travle og tilfeldige molekyler» som modellerer seg etter omgivelsenes trykk?

Behavioristen, B.F. Skinner avviser Den frie vilje som en mental fiksjon, og hevder at «det sosiale miljø... alltid har vært ansvarlig for moralsk atferd». Det vi kaller

en viljesakt, er for Skinner & co. bare et predeterminert produkt av reinforserte handlingskonsekvenser. Kritikken mot Skinner og de andre som fornekter menneskets indre frihet, er at de åpner for en ytre kontroll av menneskenes handlinger, d.v.s. for en manipulativ sosial praksis.

Men også for de som tror på viljesfriheten, inneholder friheten ufrihet. En viktig del av friheten er retten til å velge normer som begrenser friheten. Frihet er ikke bare fravær av uønskede begrensinger, men også tilstedeværelse av ønskede begrensninger.

Rousseau sier: «Lydighet til en lov som vi selv lager er frihet» Storinkvisitoren hos Dostojevskij formulerer frihetens paradoks slik: «Idag er menneskene sikrere enn noensinne på at de har fullstendig frihet, likevel har de brakt friheten til meg og lagt den ydmykt foran mine føtter».

Aristoteles var opptatt av frihet som drivstoff for utvikling. Han fremhevet at frivillighet er en nødvendig egenskap ved rett handling, og at bare det, at handlingen er villet av mennesket selv, gir mening til ros og daddel.

Filosofen og pedagogen Humbolt følger opp frihetens utviklingspotensiale, ved å understreke at «det som mennesket ikke velger selv, som det bare påbys eller ledes til, engasjerer ikke dets dypere krefter, men forblir fremmed for det, ja det utfører det egentlig ikke med menneskelig kraft, men tvert imot med en mekanisk ferdighet».

Det foreligger forskningsresultater som indikerer at frihet er god medisin for psykisk utviklingshemmede, med positiv effekt på livskvalitet, praktiske prestasjoner og sosiale talenter. Frihet er en psykologisk og pedagogisk forutsetning for utvikling. Det må bety at de som er hemmet i sin utvikling, trenger *mer*, ikke mindre frihet enn andre.

Frihet i Fare

Det delte samfunn

En tiårs analyse av samfunnsutviklingen i Norge gir en hjernerystelse som stemmer med tittelen på en bok av Henrich Böll: Det har skjedd noe.

Etter min forstand står vi midt oppe i et sosialpolitisk holdningsskifte hvor egoismen fortrenger solidariteten. Store deler av det norske folk har de siste årene endret sosial profil:

- fra å bry seg til å sko seg
- fra å yte til å nyte
- fra godtaking til utstøting
- fra vi til Jeg.

Norge er ikke alene om å gå fra Vi til Jeg. I alle vestlige land har 1980 og 1990-årene bragt den sosiale likestillingen i revers. Vi er i ferd med å falle tilbake til Det delte samfunn. Den rådende politikken øker velferden til den tilfredse majoritet på bekostning av de tause minoriteter.

Den tauseste av alle minoriteter er de psykisk utviklingshemmede. Derfor kommer de i faresonen når solidariteten avvikles. To eksempler:

Nedskjæringer i trygdene

Gjennom 1980- og 90-årene har vi opplevd en systematisk nedbygging av folketrygdytelsene særlig til svakstilte grupper. Avstanden mellom funksjonshemmede og andre har økt for flere levekårsvariabler. Fra 1979 til 1990 sank disponibel realinntekt for funksjonshemmede med 11,2%, mens den økte med 5,6% for indu-

striarbeidere. 1990-årene gir ingen bedring, tvertom fortsetter beskjæringen av trygdene. I årene 1990-1992 er det foretatt 20 innstramminger i uførepensjonsordningen alene.

Økende egenandeler

Nedbyggingen av solidariteten viser seg også i oppbyggingen av egenandeler. Vi opplever nå en flytting av skatter fra friske og velhavende til syke og fattige. Den personlige beskatningen av høye inntekter og aksjegevinster går ned, skatten på sykdom og funksjonshemming, nemlig egenandelene går opp. Fra 1991 til 1993 økte egenandelen på helsetjenester med 12,5%.

Under en viss terskel følger penger og frihet hverandre. Mindre penger gir mindre frihet. Den rådende fordelingspolitikken er derfor en trusel mot de psykisk utviklingshemmedes frihet. De økonomiske innstrammingene skjærer dypt i livene til syke mennesker, men verre enn mangel på kroner er mangelen på sosial aktelse, eller:

Sosialt klimaskifte

Plutselig begynner syke mennesker i dette landet å spørre seg: *Er jeg en nytte eller en byrde?* En fundamental verdi i den norske helsetjenesten har vært likhet for legen. Nå er næringslivet i samarbeid med private forsikringsselskaper og private klinikker i ferd med å gradere mennesker som medisinske investeringsobjekter. Bedriftene forsikrer sine ledere og verdifulle arbeidere slik at de får rask og effektiv operasjon på private klinikker når sykdom rammer.

Her er ikke noe nytt i at det private næringsliv mangler sosial samvittighet. Det nye er at nå vil også Arbeiderparti regjeringen dele syke mennesker inn i økonomisk produktive og ikke økonomisk produktive, og la bedriftsøkonomisk rentabilitet avgjøre om du skal komme først eller sist i helsekøen. 90 millioner kroner ble satt av på 1994 budsjettet til forsøk med prioritert operasjon for sykemeldte for å få dem raskt tilbake i samfunnsnyttig lønnsom virksomhet. Hva gjør det spør jeg meg selv og Werner Christie, med helsen og verdigheten til en kronisk syk å se frisker naboer og slektninger få sin operasjon først fordi samfunnsøkonomien trenger dem? Hva vil en slik prioritering bety for synet på og selvbildet til psykisk utviklingshemmede?

Moralfilosofen Harald Ofstad sier i sin bok: Vår forakt for svakhet: Det er viktigere å minske lidelse enn å øke lykke. Er vi iferd med å få en opportunisk helse- og sosialpolitikk som prioriterer den tilfredse majoritets lykke og forsømmer lidelsen blant de som er svake på helse, penger og politisk tiltrekningskraft?

Et annet spørsmål syke folk nå plager seg med er dette: *Er jeg et skikkelig menneske eller en snylter?* En anelse politi har sneket seg inn i omsorgen for pasientene på sosialkontoret, på trygdekontoret, på legekontoret, på arbeidsplassen. Ikke få pasienter føler at de blir møtt med mistanke, kontroll og distanse istedenfor med tillit, hjelpsomhet og nærhet. En del pasienter opplever i dag helse- og sosialarbeiderne som lydige tjenere for et maktapparat som vil rasjonalisere, effektivisere, spare inn.

Her er også en skummel ordmagi som varsler om det sosiale klimaskiftet. Psykisk utviklingshemmede blir ikke stoltere eller friere av å høre om den økende *pleietyngden* i kommunene, eller av at helseministeren og sosialministeren stadig gnåler om farene ved *den passive trygderollen.*

Helsetilstanden i et folk bestemmes ikke av antall sykdommer alene, men også av hvordan syke mennesker blir møtt av de friske og hvordan syke mennesker ser på seg selv. Et sosialt klima preget av godtaking, respekt, hjelp og samhold gjør det lettere å være syk eller utviklingshemmet. Omvendt vil et sosialt klima preget av mistenkliggjøring og egoisme gjøre det tyngre å være syk eller utviklingshemmet.

Et tredje spørsmål det sosialt brutaliserte Norge nå tvinger sine pasienter til å spørre seg er: *Er jeg en vinner eller en taper?* Vi er fremme ved:

Prestasjonskulturen

For to uker siden var jeg på Uranienborg helsestajon. På oppslagstavlen på venterommet ble de gravide, d.v.s egentlig den lille lovende i livmoren, invitert til Fosterskole arrangert i samarbeid med Norsk forening for oppdragelse før fødselen. På Fosterskolen foretar man, etter psykologiske – pedagogiske modeller utviklet i Japan og USA, systematisk sanse– og hjernestimulering av fosteret i livmoren, for at den nyfødte skal ha et forsprang allerede i det hun eller han presses ut i konkurransesamfunnet.

Jeg vil tro at denne grunnlagsinvesteringen i en fremtidsrettet kunnskapsindustri passer våre økonomiske og politiske makthavere godt. Formgitt av den internasjonale konkurranseøkonomien, er menneskeidealet nå: Homo economicus, det rasjonelle, produktive individ.

Vi merker trenden også i behandlingsmålene for psykisk utviklingshemmede. Der er et påtrengende moment av nyttelæring, på våre premisser. Et press i retning av å bli bedre, mer effektiv, mer rasjonell i vårt språk, våre atferdsmønstre, våre hverdagsfunksjoner. Denne tendensen blir stemningsfullt belyst i historien om den nye miljøarbeideren som spør klienten: Har du lyst til å gå på kino i kveld? Hvortil klienten svarer lett oppgitt, Nei, det kan jeg alt.

For tre-fire år siden lanserte Gro et nytt nasjonalt slagord: «Det er typisk norsk å være god». Med god mente hun ikke snill men flink, effektiv, produktiv, konkurransedyktig. Hun mente god i betydningen være en vinner, ha suksess. Aldri før har elitedyrkingen og prestasjonsfikseringen vært så rabiat, i skolen, ved universitetene, i næringslivet og på arbeidsplassene. Gro har satt Norge i konkurransegir. Fellesskap og likeverd fortrenges av vinnerkultur og enerdyrking. De norske dydene nå er kokurranseevne, effektivitet, fart, styrke.

I Turbo-Gros nye Norge vil de psykisk utviklingshemmede oppleve sin feil større og sin frihet mindre enn før.

Reklamekulturen

Reklamekulturen kan også skade helsen og begrense friheten. Reklamen setter idealet: Den unge, friske, slanke, vakre, spenstige kroppen og den moteriktige psyken: Hva viktigere kan du bruke tid, penger og krefter på enn å perfeksjonere den?

Den perfekte kroppsmaskinen og idealsjelen reklamen propaganderer for, kan innsnevnre den kroppslige og sosiale toleransen og trivselen i samfunnet. Tykke, korte, skjeve, trette, sene, merkelige kropper og sinn tåles dårligere og liker seg selv mindre.

Vitenskapens vekst

Vitenskapens vekst har laget stormannsgale forventninger i mennesket. Frem-

skritt i vitenskap og teknologi gir menneskene en illusjon av å mestre Universet: Livet kan beregnes, samfunnet kan designes, farer kan beseires, avik korrigeres eller elimineres. Vitenskapen er allmektig – så hvorfor skal vi akseptere sykdom, lidelse eller normalitetsbrudd? Troen på vitenskapens regulerende kraft er en fare for alles frihet, kanskje særlig for friheten til de som «trenger» regulering. Vitenskapen er Guds terminator, hvilket bringer oss til neste modernitetssymptom.

Religionens fall

Religionen fremmet folkehelsen på to måter
1. Gud ga trygghet.
2. Gud ga håp.

Gud død, later mennesket alene i frykt, søkende trygghetserstaninger ved hjelp av vitenskap og teknologi. Relgionen bragte ro til det truede mennesket ved hjelp av den gamle tids valium som het skjebne. Dorris Day hentet ut et beroligende middel fra alle verdens religioner da hun sang «Det som skjer det skjer». Troen på skjebnen gjorde sykdom og avvik tålbare og brakte en viss ydmykhet inn i menneskets streben etter perfeksjon. Gud og Skjebnen har trukket seg tilbake fra moderniteten. Jeg tror ikke friheten har tjent på det.

Naturens død

Menneskets intervensjon i naturen har vært så omfattende, at antropologer nå snakker om «The end of nature». Parallelt med elimineringen av Det Ville, kan vi komme til å erfare et svinn i menneskets godtaking av biologisk mangfold og sosial variasjon.

Nyskapninger innen medisinsk teknologi kan også føre til endringer i menneskets opplevelser av naturlig og kunstig liv og kropp. Kroppsopplevelser og livsopplevelser kan bli flyttet fra natursfæren preget av risiko, uforutsigbarhet og variasjon, til en virtual-reality-tilværelse preget av medisinsk ingeniørkunst: genemanipulering, design av livstil, utskifting av syke og defekte kroppsdeler med kunstige organer, mer og mer sofistikerte high-tech hjelpemidler (edb-styret partielle roboter m.m.) Grensen mellom mennesket og maskin er iferd med å viskes ut. Flere og flere mennesker vil bestå av både naturlige og kunstige kroppsdeler, naturlige og kunstige kjemiske stoffer, alt for å sikre optimal funksjon. Jo færre som blir igjen i Resten, jo mer utsatte vil de normaliseringsresistente bli.

Frykt

Vi er inne i en utvikling med økende kollektiv adrenalinutskillelse i det postindustrielle samfunn. Vi blir reddere og reddere for terror, AIDS, ozonhull, narkotiserte knivstikkere, radioaktive reinsdyr, for tiggere og taggere, for sykdom, skade og død. Beskyttelse, sikkerhet,. risiko-eliminering, forebygging er intense moteord. For mye sikkerhet kan gi for lite frihet.

Bli som oss

Til alle tider har flertallet krevd av mindretallene: Bli som oss. I går ble det offentliggjort en undersøkelse som viser at hver 4. nordmann scorer 10 på en skala som registrerer innvandrerfindtlighet. Det går ikke an å være mer fiendtlig enn 10.

Vi liker ikke de fremmede, enten de er annerledes inni eller utpå, og hvis vi skal hjelpe dem, er det for å gjøre dem mest mulig like oss. Vi nekter muslimene egen skole. Kanskje nekter vi psykisk utvilingshemmede frihet til egenart. Integrering og desentralisering har en bismak: Ved å flytte de psykisk utviklingshemmede ut i

Deltakerne i fagkonferanse lytter spent

«normalsamfunnet», flytter vi dem inn i våre rammer og nærmere vår formgivende, «normaliserende» kraft. Reformen har nok dels en idealistisk ambisjon, men kanskje også et skjult motiv: Bli som oss.

Frihet i praksis

Vi har nå gransket hvilke samfunnskrefter som truer friheten til det moderne mennesket.

Frihetsbegrepet har vi felles, retten til frihet er den samme, men realiseringbetingelsene er ulike. Derfor skal vi, mot slutten av dette foredraget, se nærmer på hvilke betingelser må være tilstede for å sikre frihet for psykisk utviklingshemmede?

Det likeverdige menneskesyn

Frihetspremiss nummer en er at hjelperne bekjenner seg til det likeverdige menneskesyn, at The basic instinct lyder: Den psykisk utviklingshemmede har samme verd og samme rett som jeg og du.

Utvikling krever frihet

Frihetsbetingelse nummer to er at hjelperne innser at frihet og utvikling er siamesiske tvilinger. Valgfrihet betyr ansvar, valgfrihet betyr læring ved egen prøving og feiling. Valgfrihet betyr bit for bit, bygging av individualitet og identitet.

Å gi frihet

Frihetsforutesning nr. 3 er kanskje den mest krevende, for den innebærer å gå fra ønskekonsert til verksted, fra søndagstanker til hverdagshandling. For å gi frihet til klienten, må hjelperen ta frihet, trygghet, bekvemhet, fra seg selv. For å flytte frihet til de psykisk utviklingshemmede, må behandlerkulturen ofre egen makt, egne privi-

legier, kanskje eget selvbilde. Fortsatt idag er mange miljøer preget av ritualistiske hverdagsrutiner og paternalistiske regler:

- hjelperen velger klær for brukeren
- kokken bestemmer maten
- leker låses inne, inntil time for lek
- sengetid er sengetid og man skal opp klokken opp hver morgen
- Det er forbudt å ta seg en øl på den lokale puben
- Cola, chips og fjernsyn har sin rasjon.

Frihet betyr frihet til å tenke feil, frihet betyr frihet til å handle farlig. Frihet betyr frihet til å velge det de andre, i særdeleshet makten, ikke liker. Rosa Luxemburg sier: «Frihet er alltid frihet for dem som tenker annerledes».

Men så melder et vesentlig spørsmål seg: De psykisk utviklingshemmede mangler våre evner til å forvalte frihet. Må ikke vi, hjelperne, da velge for dem, for å beskytte dem mot fare? Jo, selvfølgelig må dere det. I 1000 små og store ting må dere det, hver dag. Og av og til må dere endog bruke fysisk tvang. Men her er et spørsmål om grader . Den psykisk utviklingshemmedes evne til frihet er ikke statisk, men dynamisk. Den kan svinne, som en muskel i gips, hvis den ikke blir brukt. Den kan vokse, hvis den får frihet å trene seg på.

Transplantasjon og frihet er en komplisert operasjon. Den krever at hjelperne tåler usikkerhet, tolererer tungvinthet, respekterer den andres frie valg, selv om det strir mot egne målestokker. Men frihetens prøvelse stopper ikke der.

Å ta frihet

Den 4. frihetsbetingelsen krever at hjelperne hjelper klienten til å ta seg frihet. Kanskje finnes der et frihetsgen, men for å bli utløst, må frihetsgenet stimuleres. Vi må alle læres til å forstå frihet, verdsette frihet, praktisere frihet. De psykisk utviklingshemmede er også frihetshemmede, og har derfor et særlig behov for frihetstrening. Øvelser i frihetstrening er:

- stimulere opplevelsen av menneskeverd
- fremme tro på egne krefter
- gi kunnskap om personlige rettigheter
- trene i å ta beslutninger
- øve frihetens begrensninger, herunder konsekvenstenkning og sosiale hensyn.

Hittil har jeg presisert frihetsbetingelser som behandlersamfunnet må oppfylle. De to siste frihetspremissene er storsamfunnet ansvarlig for.

Frihet koster penger

Den femte frihetsforutsetning heter mer penger. Frihetsforvaltning må læres gjennom en tålmodig og kompetent prosess. Frihetspraktisering i hverdagen er urasjonell og ineffektiv. Derfor krever mer frihet mer ressurser.

Et romsligere offentlig rom

Den sjette, og for storsamfunnet mest avslørende frihets-forutsetning, består i at storsamfunnet selv tilpasser seg de psykisk utviklingshemmedes kapasitet for personlig frihetsutfoldelse og sosial aktivitet. Jo mer krevende samfunnet blir å manøvrere intellektuelt, praktisk og sosialt, jo mindre frihet blir der for mennesker med ikke-optimal funksjon. Mange psykisk utviklingshemmede kan mestre sosiale praksiser som er enkle og langsomme. Slik mestring gir dem en føling av selvstendighet, verdighet og frihet. Men den tilfredse majoritets krav til tempo og effektivitet kompliseres når hverdagsrutiner, byråkratiske prosedyrer og kommunikasjonsformer i en grad som skaper relativ sosial invaliditet.

Den sanne solidaritetsprøve for storsamfunnet blir således: Er vi villige til å gjøre det offentlige rom romsligere, til fordel for psykisk utviklingshemmedes frihet, på bekostning av vår egen kostnad/nytte-prioritering?

Siste vers

Jeg ser på klokken, Piet Hein sier om tid: Tiden er menneskets dummeste oppfinnelse – bør kun brukes til å koke egg. Men tiden må brukes til å beregne et foredrag også.

Jeg skal slutte nå, slik:

En internasjonal klisjé lyder: Et samfunns behandling av de psykisk utviklingshemmede er en indikator på landets humanistiske kvalitet og sosiale nivå. Antagelig er det sant.
Men der er en parfyme av veldedighet over påstanden.

Vi *er* gode i Norge. Men vi har enda ikke våget Det store spranget. Vi er, med rette stolte av at vi, de sterke og friske, er så vidt solidariske med de, de svake. Men *kvantespranget* i menneskesyn nøler vi med å ta.

Vi bekjenner oss moralfilosofisk til det likeverdige menneskesyn, men, «på våre gjerninger skal vi dømmes» – står det i skriften. I praksis gir samfunnet uhyre skevt penger, status, selvbilde og funksjonell fordel, til mennesker med egenskaper som fremmer produktivitet og økonomisk vekst. I praksis devaluerer det moderne samfunnet de menneskelige verdier mange psykisk utviklingshemmede er bærere av: Humor, kjærlighet, lekelyst, langsomhet, nærhet til dyr og natur.

Likeverd får vi først når det overutviklede flertall får øye på importverdiene hos de psykisk utviklingshemmede, verdier som vi alle lengter etter – og som samfunnet vil bli rikere av.

Alarmtegn ved den moderne norske psyken og væremåten er: Ensomhet, anspenthet, frykt, prestasjonsfiksering, forbruksmani. Det «friske» Norge går i økende grad på en blanding av anabole steroider og valium. Kanskje har det moderne menneske noe å lære av de psykisk utviklingshemmede om andre livsformer, andre samværsformer, om anlegg en ikke har utviklet hos oss selv. Kanskje trenger det moderne Norge de psykisk utviklingshemmede som et korrektiv – som en påminnelse om et evnevariert, følelsesvariert og kroppsvariert menneskelig fellesskap som trolig er mer ekte og naturlig enn den smale moderniteten vi nå er hensatt i.

Jeg hadde en samtale med Norges klokeste mann før dette foredraget, Finn Carling. Hans pedagogiske elegante hypotese er at vi nå lider av en kollektiv hyperaktivitet i cortex cerebri, hjernebarken, der hvor tallene, kronene, de kognitive kunnskapene, de logiske argumentene, de rasjonelle tankene bor. Dette på farlig bekostning av en hypoaktivitet i de dypere hjernelagene, der hvor de basale, humane instinktene er lokalisert: De primære behovene, følelsene, naturstemningene, rytmen, seksualiteten, de sosiale egenskapene.
Den rette metode er ikke nødvendigvis å flytte de psykisk utviklingshemmede opp i vår corticale sfære, sier Carling. Kanskje går der viktigere vei, som vi bør gå, fra cortex til hjernestammen. Kanskje er hernestammen et naturligere og lykkeligere møtested enn hjernebarken? For de psykisk utviklingshemmede ville det, – sagt med Jens Bjørneboe, bety Frihetens øyeblikk, – og de kunne lese siste vers i Paul Elouard´s dikt Liberté:

> Og med makten i et ord
> begynner jeg mitt liv påny.
> Jeg er født for å kjenne deg
> for å gi deg navnet: Frihet!

«DE 1000 ØARNAS KONGRESS»

«Livskvalitet – et gott liv tilsammans»

NORDISK FORBUND PSYKISK UTVIKLINGSHEMMING
20. NORDISKE KONGRESS

Gøran Hansen ordførande NFPU åpner kongressen

«De 1000 øarnas kongress»

Åland er et lite øyrike mellom Finland og Sverige, en møteplass mellom Bottenviken, Finskebukta og Østersjøen. Det er et attraktivt reisemål for turister som får oppleve en fantastisk skjærgård, et sjarmerende landskap og et folk med særmerkte tradisjoner.

Fra kongresshallen

Øyriket som gjennom historien har vært under finsk, svensk og russisk herredømme, ble i 1917 en del av Finland. Åland fikk 4 år senere, i 1921, sin spesielle selvstendighet i det finske felleskap, med eget parlament, lagting og regjering. Øyriket er demilitarisert og uten verneplikt.

Åland har 25000 innbyggere, og nærpå halvparten bor i Mariehamn, øyrikets hovedstad. Mariehamn ble grunnlagt i 1861 av den russiske keiser Alexander 11. og fikk navn etter hans hustru Maria Alexandrovna. Landets næringsliv er fortsatt basert på sjøfart, men Mariehamn er også et livlig turiststed og sentrum for handel og småindustri.

Under den nordiske kongressen på Færøyane i 1991, ble Åland utpekt som vertsland og møteplass for den 20. nordiske kongress. Kongressen har derfor naturlig nok fått tilnavnet "De 1000 øarnas kongress".

Det nordiske samarbeid

Kongressen har gjennom hele vårt århundre vært en nordisk møteplass, og et forum for erfaringsutveksling for personer med alminnelige sosialpolitiske eller profesjonelle interesser for tiltak og tjenester for mennesker med psykisk utviklingshemming.

Organisasjonen besto opprinnelig av personer som formelt representerte seg selv, men som var interessert i nordisk samarbeid, og hadde en slik posisjon i sitt hjemland at de hadde oversikt over aktuell omsorgsutvilkling og kunne finansiere sin nordiske deltagelse.

Utviklingen førte med seg et samstemt ønske om en mer demokratisk og fastere

organisering av det nordiske samarbeid. Resultatet ble Nordisk Forbund Psykisk Utviklinghemming, og siktemålet et nordisk forbund for informasjons- og erfaringsutveksling hvor ny kunnskap, initiativ og praksis kunne settes under debatt.

NFPU hadde ifølge Lasse Weckroth, nestor i det nordiske samarbeid, «...sina glansdagar på 1960-70 talet, då omsorgema om utvecklingsstørda upplevde en narmast revolutionerande utveckling.
Normaliseringsbegreppet skapades ock fick ett innehåll. Dagens omsorg føddes. Denna boom øvergick så småningom til dagens krav på avveckling av institutionerna, utvecklingsstørdas medbestemmande og primarkommunaliseringen.»

Utvilklingen i de nordiske land kan illustreres med utbygging av institusjoner og senere avvikling/nedtrapping:

Finland hadde i 1960 6000 plasser i institusjon, men Lov om spesialomsorger (1977) og Statsandelsreformen (1994) har medført avvikling og nedbygging til 3200 plasser i 1994/95.

Danmark hadde i 1979 9000 institusjonsplasser, ved årsskifltet 1994/95 6500 plasser. Danmark har ingen lov som fastsetter institusjonsavvikling, men «utlægning av åndsvageforsorgen» på 1970 tallet var en reform som har ført til betydelig kommunalisering.

Norge hadde i 1987 ca 5500 institusjonsplasser, og ved årsskiftet 1994/95 700 plasser. Lov om avvilcling av HVPU (1988) forutsetter total avvikling innen utgangen av 1995.

De nordiske land har ulike strategier og ulike virkemidler i sine utviklingsarbeid, men et påfallende fellesskap i sosialpolitiske målsettinger og faglig erkjennelse.

Ikke bare historiske forutsetninger, men også sosialpolitiske og faglige mål vil være bærebjelken i fortsatt samarbeid om et felles nordisk nettverk, som fungerer både faglig og sosialt til beste for mennesker med utviklingshemrning.
Kjeden av nordislce kongresser fra København i 1959 til Oslo i 1963, Stockholm 1967, Åbo 1971, Århus 1975, Reykjavik 1979, Stavanger 1983, Uppsala 1987, Torshavn 1991 og Mariehamn 1995 skal forlenges til Danmark i 1999 og videre inn i neste århundre.

20. Nordiske kongress

Kongressen samlet 600 deltagere fra hele norden samt gjester fra bl.a. Russland, Japan og de baltiske stater. Fra Norge kom **40** delktagere.

Kongressens overskrift og hovedtema, – Livskvalitet – ett gott liv tillsammans – ble belyst og drøftet i plenumssarnlinger og parallelle sesjoner fra onsdag morgen til fredag aften.
Dette var basert på et særdeles omfattende arrangement med 158 foredragsholdere/innledere fordelt over 117 møtesekvenser. I tillegg kom workshop, utstillinger og sosiale aktiviteter.

Innholdsmessig hadde kongressen sin basis i fem temagrupper:

«Barnhuset»
med 3 parallelle sesjoner og 19 forelesere/innledere i 12 møtesekvenser.

«Ungdomshuset»
med 2 parallelle sesjoner og 21 forelesere

/innleder i 17 møtesekvenser.

«Vuxenhuset»
med 12 parallelle sesjoner samt workshop, og 85 forelesere/innledere i 65 møtesekvenser.

«Ældrehuset»
med 5 forelesere i 4 møtesekvenser og workshop.

«Sosialpoliffsk hus»
med 2 parallelle sesjoner og 22 forelesere i 16 møtesekvenser.

Kongressen ble nok preget av et for omfattende tilbud for «bare» 600 deltagere. Med gjennomsnittlig 5 deltagere i hver møtesekvens ble samtalen og en uformell tone prioritert.

Dette påvirket nok forelesere som kunne resikere å møte «tomt hus», og deltagere som i for stor grad kunne velge og vrake i et lite forpliktende «arbeidsmiljø». Dette er selvfølgelig forenklet – store variasjoner over dagen skapte nok en reell følelse av inspirerende aktivitet og maksimal tilrettelegging for kontakt og erfaringsutveksling.
Innholdet i kongressens motto «Livskvalitet – et gott liv tilsammans» og tonen i kongressens forhandlinger med alle sine ulike problemstillinger ble gitt av Göran Hansen, ordförande NFPU, i hans hilsen til deltakerne:

Asta B. Thorsteinsdottir, Island og Göran Hansen, Åland

Vi vil ha vår rätt

Att leva i et samhälle, som är anpassat för alle är många människors dröm. Den drömmen borde varje år komma et steg närmare verkligheten.

Vår kongress vil peka på, at «samhället» faktisk är «Du och jag». Det är vi som gör, at människor vi umgås med känner at de lever och bor i ett samfund för alla!

Vi skal leva tilsammans!

Vi ålänningar kallar ibland våra öar «fredens öar». Vi försøker leva upp till epitetet genom vår självstyrelse och demilitarisering. Ålänningarna protesterar, då någonting ser ut som en militär kraftdemonstration.

Vi vil leva i frihet!

I ekonomiske trängda tider, måste vi se till hur resurserna används. Vi måste fråga om anslagen används till verkligt viktiga ändamål. Ofta blir den, som ropar kraftigast, också den vars verksamhet blir betraktad som viktigast.

Vi vil leva i trygghet!

Står vi och trängs bland många andra, upptäcker vi snabbt, hur kraftig individens längtan efter något formar hennes sätt at vara. De personer, som i trängtseln får känna sig utenför, är de, som förlorar tvister och får stå sist. Det är «de vassa armbågarnas» samhälle.

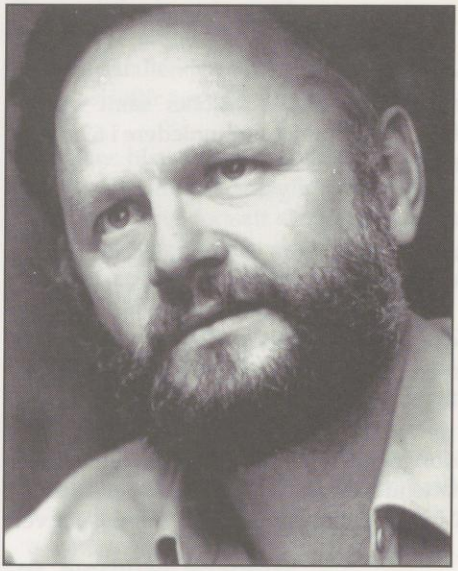
Vi vil ha vår rätt!

Den dag alla i närsamfundet behandlar sina medmänniskor som personer med samma rätt, som de själva anser sig ha, når man förmågan att leva upp till kongressens motto:

«Livskvalitet
– ett gott liv tillsammans».

Når vi dit under tjugohundratalet?

Vi önskar Dig välkommen till en kongress, som försöker hjälpa oss nå det målet!

Ole Hansen, ledende skolepsykolog, Danmark.

Ole Hansen gav følgende oppsumering av kongressen:

Vår rett at bestemma:

Gennem de sidste 3 dage har 600 personer deltaget i NFPU's 20: nordiske kongres i Mariehamn på Åland.

Kongressens deltagere har hentet inspiration, fordybelse og fornyelse gennem arbejdet med kongressens tema: **«Livskvalitet – ett gott liv tilsammens».**

Kongressens tema peger på, at vejen fremad mod opfyldelsen af indholdet i FN's standardregler om menneskets almene rettigheder kan lettes, såfremt vi alle i årene fremad aktivt arbejder på at fjerne barrierer og forhindringer, så en positiv udvikling kan fortsætte.

I den forbindelse træder følgende forhold tydeligt frem fra kongressens mange indlæg og workshops:

Kategorisering af mennesker styrker udskillelsen fra deltagelse i samfundets forskelligartede gøremål.

Kommunikation og Netværk giver øget mulighed for at tilegne sig viden, derved fremmes forståelsen for forskellighed og alsidighed, hvilket er med til at fjerne fordomme om mennesker.

NFPU's 20: kongres kan konkludere, at udvikling og fornyelse vil komme, såfremt kategoriseringen af personer forhindres. Opbygning af netværk samt styrkelse af kommunikation vil gøre det lettere at fjerne fordomme.
Gennem iagttagelse af blandt andet disse områder, vil vi nærme os opfyldelsen af FN's standardregler om menneskets ret til at deltage i samfundets funktioner på egne præmisser, at vælge og bestemme, hvilket skal være mål for NFPU's arbejde mod 21: kongres.

Og i sin avslutningstale til kongressen uttalte Ole Hansen bl.a.:

Vi er på väg...

Meget godt arbejde har fundet sted, mange gode tanker er blevet tænkt, forundring og fornyelse er blevet skabt.... Vi har alle oplevet det berigende i at kunne lade sig inspirere af de erfaringer som andre gør - Derved bliver vort eget arbejde bedre. Denne åbne tilgang til ny viden er karakteristisk for nordisk samarbejde. Vi har forlængst erkendt, at "dyden" eller styrken i nordisk samarbejde ligger i et fælles ønske om at finde de beste løsninger. Vi vet godt, at ingen har fundet den riktige løsningen endnu - og vi ved godt at alle leder efter den.

Hvad er det, der har gjordt nordisk samarbejde attraktivt set med verdenssamfundets øjne, hvorfor kan kongressen i Mariehamn samle 600 mennesker?

En af forklaringerne er, at kommunikation mellom borgerne i Norden ikke er vanskelig. Her drejer det sig om at lytte sprogligt, at være opmærksom på nuancer at spørge ind til sagens kærne. Dette er muligt, for vi alle behersker grundstammen i nordisk sprog. Viljen til at forstå hinanden er stor og de sproglige barrierer minimale.

Nordens velfærd er stor. I hvert fald dele af den. Selve modellen for velfærden, som vi har anvendt, er i dag under forandring. Vi har erkjendt, at vi ikke er de bedste til alle ting, at vi stadigvæk kan inspireres af samfund som på mange områder ligger os fjerne. Vi har forlængst forladt den særlige metode, at andre skal lære af os - vi ved at vi har noget at tilbyde, men vi ved også at vi har meget at lære.

Det er fascinerende at leve i en tidsperiode, hvor forandringer er på dagsordenen. Det er inspirerende og fuldt af ressourcer at være med til at opleve, hvordan værdier bliver tydelige, når vi skal ændre.
Vi bliver bevidste på, hvad vi under ingen omstendigheter vil give køb på.

I Nordens lande ved vi, at et godt samfund er skabt af alle dets deltagere. Vi ved at alle er nødvendige og ikke en kan undværes. Vi ved også, at vi gennem historien har sat mange forhindringer op, for at alle

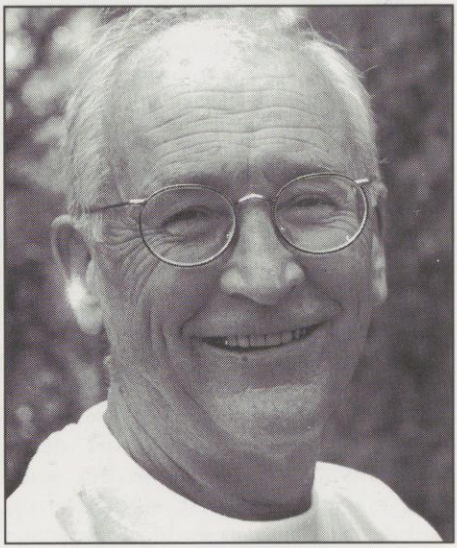
Helge kr. Smebye, Tormod Mjaaseth og Per A. Ulvedal på vei hjem fra kongressen.

har mulighet for at deltage på egne præmisser og vi ved at dette har været til skade for dem og ofte til katastrofe for alle vi andre.

På visse områder er Norden unik.
NFPU`s nyvalgte ordførende Alfred Dam fra Danmark udtrykt det således under Forbundets årsmøte. Det er det humanistiske menneskesyn, som gennemsyrer Norden. Vi diskuterer ikke om FN`s standardregler skal følges eller ikke. Vi arbejder på at få det gjort så hurtig som muligt. Ikke alle synes dette er hurtigt nok. Og det er naturligvis de personer, som til stadighed må påpege sine rettigheter. Og det er omkring sådanne grupper i de nordiske samfund vi har været samlet her i Mariehamn.

NFPU`s arbejde har været præget af særlige debatter, som ofte har været med til at få sat lys på vigtige områder. NFPU har til stadighed kunne trykke på samfundsområder, hvor velfærd kunne diskuteres . Norden har bygget institusioner ned. Norden har sat integration på verdenssamfundets dagsorden. Norden har set det nødvendige i at geninddrage alle personer i beslutninger om eget liv. Norden er ikke færdig endnu, men vi er på vej og de næste fire år vil vi fortsat befinde os på vejen.

Den lille gruppes princip

Af Karl Grunewald

Artikkelen er hentet fra tidsskriftet INTRA, 1992, og oversatt til dansk mai 1995, av Ernst Kristoffersen. Rapport bringer den videre for å vise et aktuelt tema i våre naboland.

Den lille gruppes princip indebærer, at det ikke skal bo flere personer sammen, end at de kan lære hinanden godt at kende -og det så godt, at den enkelte kan forutsige, hvordan enhver af de øvrige vil reagere i deres indbyrdes forhold; vide hvad den anden kan lide og ikke kan lide; kunne leve godt med hinanden, helst aktivt og i en positiv atmosfære.

Erfaringer fra det praktiske omsorgsarbejde er, at antallet af beboere i et bofællesskab nødvendigvis må være lille, omkring fire, sommetider kun tre, men andre gange kan fem gå an. Meget afhænger af gruppens sammensætning: Er flertallet meget støttekrævende -psykisk eller fysisk -, må de lave tal anvendes. Udviklingshæmmede har svært ved at klare deres indbyrdes forhold. Det skyldes, at de alle har forskellige hjerneskader, som begrenser deres muligheder for at forstå. Psykologerne taler om nedsat perceptions- og diskriminationsevne.

Boliger for livet

Vore bofællesskaber er jo -til forskel fra andre -boliger for livet. Derfor er sammensætningen af grupperne så vigtig. Hvem vil dele bolig med en, man ikke bryder sig om, eller som man hele tiden bliver forstyrret af? Er antallet af beboere i boligen lille -tre eller fire -er der større mulighed for at finde en passende sammensætning.

Da jeg begyndte at arbejde i forsorgen i 50erne, blev der på institutionerne sta-

dig bygget afdelinger med 16-18 pladser. I begyndelsen af 60erne fik jeg Medicinalstyrelsen til at fastsætte det højeste antal til 12. Ingen protesterede -det føltes selvfølgeligt. Det samme skete med en følgende nedsættelse til 8, som Socialstyrelsen fastsatte i begyndelsen af 70erne. Men senere begyndte økonomerne i amterne at protestere: Det koster for meget personale at gå længere ned. Alligevel sejrede de praktiske erfaringer, og i begyndelsen af 80erne var vi nede på 4-6. så kom Omsorgskommittéen og foreslog det, som senere blev retnigslinien for bofællesskaber i den nye omsorgslov, nemlig 4.

I løbet af de senere år er det fra forskellige sider blevet sagt, at den såkaldt stramme økomoni kræver nyvurdering af den lille gruppes princip. De utviklingshæmmede må slække på deres livskvalitet. Det antal, som bor sammen, må være flexibelt, siges der, og med det mener man endog 6 personer sammen. Da man ikke synes at lytte til personalet, ville det i denne situation være godt at have adgang til resultater af forskning i gruppestørrelser, men desværre kan jeg ikke finde nogen her i Sverige. Derimod findes der en "Handbook of Small Group Research" af A. Paul Hare, udgivet i andet oplag af Macmillan Publishing Co. i London 1976.

Store grupper -ringere kvalitet

Paul Hare skriver, at jo større en gruppe er, jo mere synker kvaliteten af medlemmernes indbyrdes relationer. Den enkelte bliver mere følsom over variationerne i omgangskredsen såvel som i tolkningen af de andres adfærd. Man ved endog, skriver han, at handlingsmønstret mellem 3-4 personer i en gruppe præges mere af følelser og hensyn til hinanden end i en gruppe på 6-8. Den større gruppe bliver mere opgaveorientert, mens den mindre bliver mere samværsorientert. Forskningen viser også, at jo færre der er i en gruppe, jo mere nødes hvert individ til at handle. Jo flere der er i gruppen, jo mere må dens medlemmer underordne sig gruppens strukturer og regler. I den relativt store gruppe er medlemmerne tilbøjelige til at dele sig op i nye grupper. (Sammenlign med, hvor svært det er ved et middagsselskab at holde samtalen lige godt i gang med alle, hvis man er flere end fire omkring bordet!)

Det, Paul Hare skriver om, gælder voksne mennesker i almindelighed. For mennesker med hjerneskader er det endnu vigtigere, hvis de skal kunne udvikle meningsfulde forventninger til hinanden.

Antallet af relationer er altså afgørende, og det må holdes på laveste niveau. Man kan rent matematisk udregne antallet af mulige relationer i en gruppe. Det er naturligvis teori, men ganske vigtigt at vide, når vi taler om vore relativt faste grupper i en bolig. Tabellen ser således ut. *(Se neste side)*

Personalets rolle

Egentlig bør man regne personalet med i gruppestørrelsen. Men det har jo en slags mellemstatus -det inngår og indgår alligevel ikke i gruppen. Det er meget afgørende, om personalet ser det som sin opgave at fremme relationerne mellem beboere eller at skabe så gode relationer som muligt til hver person for sig. Mange arbejder nok både/og, uden at være særlig bevisdt om det. Så vidt jeg ved, har ingen forsøgt at studere og beskrive dette. Se bare, her er endnu en vigtig forskningsoppgave!

GRUPPESTØRRELSE	ANTALL MULIGE RELATIONER
2	1
3	6
4	25
5	90
6	301

Personer i et kollektiv er tilbøjlige til at danne par. Hvis man alene ser på antallet af mulige parrelationer, så ser tabellen således ud:

GRUPPESTØRRELSE	ANTALL MULIGE PAR-RELATIONER
2	1
3	3
4	6
5	10
6	15

En stor ulempe ved bofællesskaber for mere end fire er, at de bliver så store, at det er svært at undgå institutionspræget. Allerede med fire pladser klager mange over, at de fritliggende huse bliver så store.

Er der noget, som bør gøres mere flexibelt, er det antallet af medarbejdere i hvert bofællesskab. Her vender jeg tilbage til vor praktiske erfaring: Gode personaleressourcer betyder på lidt længere sigt, at den enkelte beboer kan lære sig selvhjulpenhed i højere grad, end når personalet er sparsomt. I det lange løb kan man som følge heraf klare sig med noget mindre personale eller "dosere" dette til de mest presserende tidspunkter. Denne dynamiske virkning af de nye omsorgsregler er den mest iøjenfaldende iagttagelse hos dem, der har været med et stykke tid. Vi begynder at få nye generationer af udviklingshæmmede med en helt anden bevidsthed og evne til at kommunikere end før.

SAMORNINGSRÅDET SOR

inviterer til

evalueringskonferanse på Hamar

18.-20. oktober 1995

PÅ RETT VEI?

Hvor skulle vi?
Hvor er vi?
Hvor går veien vider?

Med utgangspunkt i resultater fra evaluering av tiltak og tjenester for mennesker med psykisk utviklingshemming etter HVPU-reformen.

Påmeldingsblankett finner du på nest siste side.

PROGRAM

ONSDAG 18. OKTOBER **HVORDAN ER DAGENS SITUASJON FOR MENNESKER MED PSYKISK UTVIKLINGSHEMMING?**

Kl. 12.00-13.45 Ankomst og lunsj.

Kl. 13.45-14.00 ÅPNING - Musikalsk innslag.

Kl. 14.00-14.45 **HVILKE PERSPEKTIVER SKAPER REFORMER FOR SOSIALPOLITIKKEN?**
Foredragsholder: *Forbundsleder **Oddrun Remvik,** Fellesorganisasjonen for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere (FO)*

Kl. 15.00-15.30 **PÅ RETT VEI?**
Innledningsforedrag: *Leder i Stortingets Sosialkomite* ***Sylvia Brustad.***

Kl. 15.30-16.00 Kaffe / Te.

Kl. 16.00-18.30 **PANELDEBATT - *PÅ RETT VEI?***

Panelleder:	Programsjef i NRK ***Tomm Berntsen***
	Paneldeltakere:
Leder av Sosialkomiteen:	***Sylvia Brustad***
Sosial- og helsedep.:	Ekspedisjonssjef ***Fredrik Hoffmann***
NFPU:	Forbundsleder ***Sissel Grasli***
Helse og sosialllederlaget:	Leder ***Jan Larsson***
KS:	Komm.dir. ***Per Espelid***
FO:	Nestleder ***Hanne Luthen***

Kl. 20.00 Middag.

TORSDAG 19. OKTOBER EVALUERING - STATUS

Kl. 09.00-11.00 **RETTSSIKKERHET, REGELVERK OG REFORM**
- rettighetsspørsmål (A og B-lag?)
- behandling og tvang i egen bolig
- utviklingshemmedes rettssikkerhet før og etter reformen
- pårørendes syn og kommunenes syn
- folkerettslige forpliktelser

Foredragsholder: *Stipendiat* ***Aslak Syse,*** *Inst. for Off. Rett, UiO.*

Kl. 11.00-11.30 Kaffe / Te.

Parallelle sesjoner

Sosialpolitisk perspektiv	*Forvaltningsperspektiv*
Kl. 11.30-13.00 **ET MISLYKKET REVOLUSJONSFORSØK?** - levekår og livskvalitet - spesialisering - segregering - har psykisk utviklingshemmede vunnet sin rett? Foredragsholder: *Forskningsleder:* ***Tor Inge Romøren,*** *Norges Forskningsråd*	**FOLK FLEST, PERSONALE OG EKSPERTER — TRE STÅSTEDER, TRE PERSPEKTIVER** - forskjeller og likheter i tenkemåter - fellesideer og moral - sosial integrering som utopi Foredragsholder: *Antropolog* ***Hege Lerkerød Petersen,*** *Oslo*

Kl. 13.00-14.30 Lunsj.

Kl. 14.30-16.00

HAR KOMMUNENE BRUKT SINE MULIGHETER?
- utgangspunktet
- rammevilkår
- hva skal til for å lykkes fullt ut?

Foredragsholder:
*Plansjef **Jan Utkilen***
Bergen kommune

HAR REFORMEN INNFRIDD MED TANKE PÅ FREMTIDEN?
- planprosessen – økonomi
- aktuelle problemstillinger i gjennomføring av reformen

Foredragsholder:
*Forskningsleder **Einar Vetvik***
Diakonhjemmets Høgskolesenter, Forskningsavdelingen.

Kl. 16.00-16.30 Kaffe / Te.

Kl. 16.30-18.00

KOMMUNENES UTFORDRINGER VED KOMMENDE ÅRSSKIFTE
- kommunale betingelser for å utvikle reformens ideer
- press og prioritering
- likeverdighet mellom ulike brukergrupper

Foredragsholder:
*Kommunaldir.: **Sissel Stenberg***
Stavanger kommune

BLIR FORUTSETNINGENE OM INDIVIDUELL FREMGANG OG FAGLIG KVALITET INNFRIDD?
- nedgang i dagliglivets ferdigheter
- hvorfor stemmer ikke personalets beskrivelser overens med observasjondata?
- har den faglige utvikling skutt fart?

Foredragsholder:
*Stipendiat **Tor Jenssen,** Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo*

Kl. 20.00 **Middag med sosialt samvær.**

FREDAG 20. OKTOBER OVERGANG TIL FREMTID

Kl. 09.00-09.45 **I MØTE MED MORGENDAGEN - SAMMENDRAG AV EVALUERINGSTEMAENE.**

Oppsummering av *høgskolelektor **Kjell-Henrik Henriksen***

Kl. 10.00-11.00 **VELFERDSSTATENS VENDEPUNKT**
- er vi sikre på å komme til rett sted hvis vi lager veien mens vi går?
- hvilke forutsetninger må legges til grunn for valg av strategi for fremtiden?

Foredragsholder: *Forsker **Johans Tveit Sandvin,** Nordlandsforskning.*

Kl. 11.15-12.15 **HVORDAN SIKRE EN UTVIKLING SOM FREMMER TRYGGE LEVEKÅR?**
- hva skjer med omsorgskomptansen?
- kan reformen videreføres uten en rettighetslovs / omsorgslov?
- nærmiljøene som garantister?

Foredragsholder: *Professor h c **Karl Grunewald,** Stockholm.*

Kl. 12.15 Avslutning

Påmeldingsskjema se nest-siste side

Vi forbeholder oss rett til eventuelle endringer i programmet.

Klipp fra

Funksjonshemmet – hvilke kjennetegn?

Forsker Lars Grue ved Institutt for sosialforskning (INAS) har laget et meget interessant og nyttig notat om definisjoner og klassifiseringer i forhold til begrepet «funksjonshemmet». Ofte blir begrepet «funksjonshemmet» benyttet i omtalen av enkeltpersoner og grupper uten at det gis noen nærmere beskrivelse av hvilke kjennetegn man skal ha for å bli betegnet som «funksjonshemmet». I notatet tar Lars Grue for seg de klassifiseringer og definisjoner som benyttes i dag, og framstillingen viser at begrepet ikke er entydig. Den mest sentrale klassifiseringen er International Classification of Impariments, Disabilities and Handicaps (ICIDH). Dette systemet er utarbeidet av Verdens helseorganisasjon (WHO) i 1980. Dette systemet er basert på International Classification of Diseases (ICD-9). ICIDH er imidlertid bygget opp på en slik måte at man skal ta hensyn til mer enn de rent medisinske forholdene når en klassifisering finner sted. ICIDH er i dag et viktig instrument i klassifisering og undersøkelser av funksjonshemmede. Det danner også grunnlaget for den inndelingen som er brukt i FNs standardregler for like utviklingsmuligheter for funksjonshemmede (FN 1994) (se notisen over). Her skilles det mellom funksjonshemming som beskriver individers funksjonelle begrensninger, og handikap som beskriver møtet mellom individ og miljø, og de mangler miljøet har for å møte den enkeltes behov. Likevel kan det være vanskelig å bruke disse klassifiseringssystemene. Lars Grue reiser bl.a. følgende spørsmål:

• Hvilke aktiviteter skal forutsettes som normale og forventede i et bestemt samfunn for en bestemt gruppe?
Eks: Er en pensjonist som ikke kan ta bussen med mindre hun får sitteplass, funksjonshemmet?).

• Hvordan skal vi bestemme hvem som er funksjonshemmet innenfor et bestemt aktivitetsfelt på grunn av sykdom og skade, og hvem som er funksjonshemmet på grunn av sosiale forhold? (Innvandrere kan oppleve restriksjoner på sin aktivitet på grunn av individuelle kjennetegn og sosiale forhold, men de er likevel ikke klassifisert som funksjonshemmet på dette grunnlaget.).

Lars Grue mener at vanskelighetene med å definere eller kategorisere funksjonshemmede ikke må overskygge det forhold at slike inndelinger er viktige, ikke minst fordi de avgjør hvem som har rett til et gode, og hvem som ikke har det. – I tillegg bidrar definisjoner til at vi som samfunn kan bli bevisst egne holdninger og språkbruk overfor en gruppe mennesker og at vi kan motvirke diskriminering og undertrykking overfor denne gruppen, skriver Lars Grue.
FUNKSJONSHEMMET – *klassifisering og definisjoner*, 26 sider, pris 45 kroner. INAS-Notat 1995: 1 kan bestilles hos INAS på telefon 22 55 45 10 eller på faks 22 43 13 85. Forsker Lars Grue treffes på de samme numrene .

Klipp fra

Begrenset adgang til bruk av tvang

Regjeringen går inn for at helse- og sosialtjenesten i kommunene skal ha en begrenset adgang til å benytte tvang overfor personer med psykisk utviklingshemming. Nylig ble lovforslaget om bruk av tvang og makt lagt fram for Stortinget, (Ot.prp. nr. 58(1994-95) Om lov om endring i sosialtjenesteloven og kommunehelsetjenesteloven). Lovforslaget har tidligere i år vært ute på en omfattende høringsrunde. I alt kom det inn uttalelser fra 184 høringsinstanser, blant dem 83 kommuner. Et stort flertall av høringsinstansene stilte seg positive til hovedinnholdet i lovforslaget. Det var spesielt stor enighet om de konkrete vilkårene for å bruke tvang. Meningene var mer delte om lovforslaget skulle begrenses til utelukkende å gjelde utviklingshemmede og helse- og sosial-etaten og till de foreslåtte reglene for saksbehandling. Dette var da også spørsmål som Sosial- og helsedepartementet (SHD) ba om tilbakemeldinger på. Bare tre til fem instanser uttalte at de mente at lovforslaget burde trekkes tilbake. **Bakgrunnen for lovforslaget er at en meget liten gruppe utviklingshemmede har atferdsproblemer som medfører selvskading og/eller fare for å påføre andre skader. I lengre tid har helse- og sosialtjenesten vært nødt til å håndtere vanskelige atferdsproblemer hos utviklingshemmede uten å ha klare retningslinjer å forholde seg til. Lovforslaget vil rydde opp i denne uklare rettssituasjonen.** Nå blir det klart hvilke vilkår og regler for saksbehandling som skal være oppfylt for at det skal gis adgang til begrenset bruk av tvang.

Hovedpunktene i lovforslaget

• Tvang skal bare kunne benyttes dersom det er fare for at brukerens atferd vil medføre alvorlig skade for vedkommende selv eller for omgivelsene. Alle andre muligheter skal være utnyttet før bruk av tvang blir vurdert.

• Det stilles krav om at tvangstiltaket skal være faglig og etisk forsvarlig.

• Det stilles særlig strenge krav til saksbehandlingen: Vedtak om tvang skal fattes av kommunen og med bestemte krav til behandlingen. Fylkeskommunens spesialisttjeneste skal være rådgiver. Verge/-hjelpeverge/pårørende skal alltid få anledning til å uttale seg.

• Vedtak som ikke gjelder enkeltstående avverging av skade skal overprøves av fylkesmannen før det blir iverksatt. Dersom brukeren ikke har verge eller hjelpeverge, skal hjelpeverge oppnevnes. Det vil også være adgang til å prøve slike vedtak for domstolen.

Førstekonsulent Anders Haugland, SHD, kan gi mer informasjon på telefon 22 34 85 16 eller på faks 22 34 27 66. Lovforslaget om bruk av tvang, Ot.prp. nr. 58 (1994-95), koster 29,50 kroner og kan betilles hos Akademika, telefon 22 1167 70 og faks 22 42 05 Sl.

Klipp fra

Standardregler for muligheter

På den førtiåttende sesjon 20. desember 1993 vedtok De forente nasjoners generalforsamling **standardregler for like utviklingsmuligheter for funksjonshemmede.** Reglene er ikke bindende for medlemslandene, men de er anbefalinger for hvordan samfunnene i medlemslandene bør legge forholdene til rette for funksjonshemmede. - Men selv om standardreglene har denne formen, er det viktig at de blir fulgt opp og praktisert i det norske samfunn, skriver sosialminister Hill-Marta Solberg i forordet til heftet som inneholder standardreglene. **Mange av reglene er allerede inne i Regjeringens handlingsplan for funksjonshemmede 1994-97. Et mål i handlingsplanen er at samfunnet setter i verk tiltak som bidrar til et ikke-funksjonshemmende samfunn. Med dette menes det at tiltak og tjenester skal gjøres tilgjengelige også for funksjonshemmede. Med tilgjengelig menes det at funksjonshemmede får tilgang til informasjon, transport, kultur- og fritidstiltak og nærmiljø.** Heftet om standardreglene er inndelt i fem deler. Delene om forutsetninger for lik deltakelse, målområder for lik deltakelse, virkemidler for gjennomføring og overvåkingssystem bør være interessant lesning for funksjonshemmede, pårørende og fagfolk. Rådet for funksjonshemmede skal følge opp bruken av standardreglene og rapportere til Statssekretærutvalget for politikk for funksjonshemmede. Heftet **Standardregler** *for like utviklingsmulighetel for funksjonshemmede* er på 46 sider, Gratis og kan bestilles hos Sosial- og helsede-partementet, telefon 22 34 85 63 eller faks 22 34 27 66.

Førstekonsulent May Cecilie Lossius SHD, kan gi mer informasjon på de samme telefon- og faksnumrene.

Hvordan endre holdninger?

– De utfordringer som funksjonshemmedes organisasjoner står overfor stiller store krav til ledelse og organisasjonsutvikling, mener Funksjonshemmedes Fellesorganisasjon (FFO) som satser på å styrke sine ledere. FFO har derfor utviklet et lederopplæringsprogram for valgte og ansatte ledere i FFOs medlemsorganisasjoner. Sentralt i dette programmet er tre lærehefter. Et av de tre heftene heter **Holdningsendringer** - *opplæring i aktiv kommunikasjon* (del 3). Heftet inneholder en passende blanding av teori, eksempler og argumenter. Heftet handler om holdninger og hvordan funksjonshemmedes organisasjoner kan legge opp arbeidet for å endre holdninger hos seg selv og i samfunnet for øvrig.

For ledere og andre medlemmer i funksjonshemmedes organisasjoner vil det ganske sikkert være mange nyttige tips å finne i dette heftet.

Forts. neste side

Klipp fra

De to andre heftene heter **Ide- og verdigrunnlag** (del I) og **Lær å kjenne deg selv** - *personlighetsutvikling* (del 2). Disse handler henholdsvis om menneskeverd og menneskerettigheter, og om å lære å kjenne seg selv. Enkelt språk og mange gode problemstillinger gjør at heftene bør være nyttige for ledere i mange ulike organisasjoner. **Heftene** er gratis og kan bestilles hos FFO på telefon 22 23 50 50 eller på faks 22 23 57 00.

– Ikke tilleggsbevilgning i år

Regjeringen foreslår ingen tilleggsbevilgninger til reformen for utviklingshemmede i revidert nasjonalbudsjett for 1995. Dette har sammenheng med at bevilgningen til å gjennomføre reformen har økt med 300 millioner kroner fra 1994 til 1995. Sosial- og helsedepartementet ønsker dessuten å gå grundigere gjennom statusrapportene fra kommunene. En oversikt over status i reformen vil bli lagt fram i SHDs budsjettproposisjon for 1996. I den forbindelse vil det eventuelt bli fremmet forslag om mer penger til reformen i 1996. Mer informasjon hos førstekonsulent Per EivindHem, telefon 22 34 85 70 eller faks 22 34 27 66.

3000 voksne hjemmeboende

Sosial- og helsedepartementet har fått inn statusrapporter om gjennomføringen av reformen for utviklingshemmede fra alle landets kommuner med unntak av to. I departementets tilråding i forbindelse med revidert nasjonalbudsjett, skriver SHD at opplysningene er pålitelige på mange områder, men at det er behov for noen korrigeringer. De foreløpige tallene fra rapportene viser blant annet:

• Pr. 1. januar 1995 bodde over 18 000 utviklingshemmede i kommunene. Det er om lag 1 500 flere enn ved rapporteringen i 1993.

• Om lag 8 000 utviklingshemmede bodde hos foreldre eller pårørende, og av disse er 3 000 over 20 år. Om lag 700 av disse skal flytte til annen bolig i løpet av 1995.

• 4 700 bor i egen bolig, 2 400 bor i egen bolig med fellesareal og 1400 bor i bokollektiv med felles husholdning.

• Pr. 1. januar 1995 bodde fortsatt 720 utviklingshemmede på institusjoner. Nesten halvparten av disse kommer fra tre fylker, Rogaland, Hordaland og Møre og Romsdal.

Departementet skal nå arbeide videre med å analysere opplysningene i rapportene fra kommunene. En rapport vil bli laget i forbindelse med forslaget til statsbudsjett for 1996, mens en fyldigere rapport vil bli oversendt blant annet til kommunene og fylkesmennene. Det er dessuten gitt melding om at en tilsvarende resultatrapportering vil bli gjennomført i begynnelsen av 1996. Kontaktperson, se notisen over.

«Vår fantastiske hjerne»

«Demens betyr direkte oversatt «å være borte fra sitt sinn», dvs. at en person ikke lenger har de psykiske evner og funksjoner som tidligere. Det vi særlig tenker på er kompliserte hjernefunksjoner som hukommelse, konsentrasjonsevne, evne til å tenke abstrakt, språklige ferdigheter og kritisk sans. Disse funksjonene utgjør vesentlige deler av det vi kan kalle et menneskes personlighet.»

*Fra boka **Vår fantastiske hjerne**, av Leif Gjerstad og Espen Dietrichs, Universitetsforlaget 1995.*

Holmenkollen
Park Hotel Rica
Kongevn. 26 - 0390 Oslo
Tlf. 22 92 20 00

Aage Haatveit
Tlf (036) 53 278 3850 Kviteseid
ALT I DAGLEGVARER

Rica Olrud Hotel
2300 Hamar - Tlf.: 6235 0100

Waldenstroms Bakeri
KVITESEID

EGGEDAL SAG A/S
3359 Eggedal - Tlf. 3271 47 00

Vinje
TURISTHOTELL TELEMARK
3890 YTRE VINJE

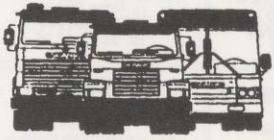
FORBRUKER SAMVIRKET
SOGN

INTER NOR
Sogndal Hotell
Sogndal
Sogndal Hotell A/S
5800 Sogndal - tlf. 57 67 23 11

Hardanger Bestikk
-den ideelle gave
Hardanger Sylvplett AS
5780 Kinsarvik
Tlf. 5366 3180

INTER NOR
Grand Hotel
Kongsberg
Chr. Augustsgt.2
3600 Kongsberg, Norway

Sogndal Lær- & Skotøyforretning
Gildevangen 17 - 5800 Sogndal - Tlf. 57 67 21 24

Haugerød & Nilsen AS
3847 BRUNKEBERG TELEFON 036 54 712
SAAB SCANIA

Hof Kommune
Hofslundv 5
3090 HOF
Tlf. 33 05 81 70

M/S Tronøy A/S
Kirkeg 6
9006 TROMSØ
Tlf. 77 68 57 26
Mobil 94 81 67 35

VEFSN KOMMUNE
Boks 560
8651 MOSJØEN
Tlf. 75 11 02 84
Fax. 75 17 50 84

S. Sandal A/S
6860 SANDANE
Tlf. 57 86 61 44
Dame- og Herrekonfeksjon

Roars Botrivsel A/S
Nansetv 95
3269 LARVIK
Tlf. 33 11 53 44

Faktum Forlag A/S
Boks 6700
0130 ST. OLAVS PL. OSLO
Tlf. 22 11 02 04
Fax. 22 11 21 60

Fagerlund Handel
2880 NORD-TORPA
Tlf. 61 11 95 51

DrammensBanken Skoger Sparebank
Boks 2250 Strømsø
3003 DRAMMEN
Tlf. 32 83 80 80

SURNADAL KOMMUNE
6650 SURNADAL
Tlf. 71 66 14 11

Harvest -93
Prinsesseg 2 A
3724 SKIEN
Tlf. 35 52 45 41
Brukthandel innen litteratur og musikk.

Optikus
Magnus Jacobsen
Fr Langesg 20
9008 TROMSØ
Tlf. 77 68 27 10
Fax. 77 68 27 10

RANA KOMMUNE
Boks 173
8601 MO I RANA
Tlf. 75 12 32 00
Fax. 75 15 74 75

GILDE
Nordmøre og Romsdal Slakteri A/L
MOLDE Tlf. 71 25 31 44

Tore Hansen Skyssbåter
8980 VEGA
Tlf. 75 03 51 33
Mobil 94 11 65 86

Bil-Interiør A/S
Skårersletta 60
1473 SKÅRER
Tlf. 67 97 26 04

VESTNES KOMMUNE
6390 VESTNES
Tlf. 71 18 05 00
Fax. 71 18 03 71

A. Mustorp
Svenskeg 13
1776 HALDEN
Tlf. 69 18 14 51

T S Electro Engineering A/S
Boks 1240 Krokemoa
3201 SANDEFJORD
Tlf. 33 48 84 00

Strand Shipping AS
Havnesenteret
8600 MO
Tlf. 75 15 74 00

Bygningslageret A/S
Storg 218
1742 KLAVESTADHAUGEN
Tlf. 69 16 35 02

Defa Eltech A/S
Blingsmov 30, 3540 NESBYEN
Tlf. 32 07 12 50/ 67 54 90 80
Mobil 94 33 86 85
DEFA

Vågan Kommune
Boks 159
8300 SVOLVÆR
Tlf. 76 07 04 11

Giske Kommune
Valderøy
6050 VALDERØY
Tlf. 70 18 20 00
Fax. 70 18 12 86

Finn og Albert Egeland A/S
Grenseg 20, 4500 MANDAL
Tlf. 38 26 27 22
Fax. 38 26 27 42

Jægtvik Maskin og Transport
Steiro, 8862 ALSTAHAUG
Tlf. 75 04 53 83
Mobil 94 86 65 63

Meløy Kommunale Elektrisitetsverk
Ørnes, 8150 ØRNES
Tlf. 75 75 40 22
Fax. 75 75 49 04

BØ KOMMUNE
Straume
8470 BØ I VESTERÅLEN
Tlf. 76 13 81 00
Fax. 76 13 82 49

Fylkessjukehuset i Volda
Kløvertunv 1
6100 VOLDA
Tlf. 70 07 69 12

Firdaposten
Markeg 65, 6900 FLORØ
Tlf. 57 74 00 00
Fax. 57 74 00 20
Mobil 94 02 17 37

Telenor AS
Boks 53
8551 LØDINGEN
Tlf. 76 93 49 00
Fax. 76 93 13 22

Raufoss A/S
Boks 2, 2831 RAUFOSS
Tlf. 61 15 20 00
Fax. 61 15 20 08

Byggmesterringen A/S
Valløv 58
3150 TOLVSRØD
Tlf. 33 32 92 00

H. & O. Bernhardsen
Boks 4063
8007 BODØ
Tlf. 75 56 44 95

Træna Kommune
8770 TRÆNA
Tlf. 75 09 51 06
Fax. 75 09 53 50

Songdalen Fargehandel A/S
Brennåsen
4647 BRENNÅSEN
Tlf. 38 18 14 08

Gulakraft
5966 EIVINDVIK
Tlf. 57 78 42 18

Sogn Gravferdshjelp A/S
Gaupne
5820 GAUPNE
Tlf. 57 68 14 77

Bussen Trafikkselskap A/S
Rigeskjønnsv 70
4626 KRISTIANSAND
Tlf. 38 00 28 00

Nanset Installasjon
Boks 601
3270 LARVIK
Tlf. 33 11 47 99

Rogaland Fylkeskommune
Boks 130
4001 STAVANGER
Tlf. 51 51 66 00
Fax. 51 51 67 97

Båtbygg A/S
Kapellneset
6710 RAUDEBERG
Tlf. 57 85 51 04

Borgens Blomsterforretning Erna Borgen
Storg 37, Boks 109
8480 ANDENES
Tlf. 76 14 11 33

Rasmussens Transport
Vik
7844 SØRFLATANGER
Tlf. 74 28 87 75

Tuven Billakkering
Semsg 38
3670 NOTODDEN
Tlf. 35 01 17 30

Båtsfjord Blikkenslagerverksted
Nessev 11 A, 9990 BÅTSFJORD
Tlf. 78 98 35 32
Fax. 78 98 37 83

Risør Trebåt Festival
Kranv 68 B, 4950 RISØR
Tlf. 37 15 14 66
Fax. 37 15 18 11
Mobil 94 82 29 91

Stordal Handelslag
Boks 100
6250 STORDAL
Tlf. 70 27 80 47

Barentsmat AS
Grunnes 1
9975 GAMVIK
Tlf. 78 49 61 00

Osterfjordens Nye Fartøylag A/S
Ø Muralm 1 B
5012 BERGEN
Tlf. 55 90 12 15

Sakarias Nesheim A/S
5578 NEDRE VATS
Tlf. 53 76 51 10

Porsgrunn Steering Gear A/S
Reimsg 10
3920 PORSGRUNN
Tlf. 35 55 77 66
Fax. 35 55 67 43

Søndergaard Rickfeldt
Hydrosg 10
3670 NOTODDEN
Tlf. 35 01 14 22

Adax Fabrikker
Myhresg 1
3060 SVELVIK
Tlf. 33 77 25 01

Bokn Kommune
4290 BOKN
Tlf. 52 74 85 00
Fax. 52 74 86 90

Comma Data Service AS
Sjølundv 7
9005 TROMSØ
Tlf. 77 68 09 00

Munkvoldaunet Gartneri A/S
Harald Langhellesv 10
7022 TRONDHEIM
Tlf. 72 55 32 34
Mobil 94 65 90 32

V V S - Rådgivning A/S
Storg 54
2600 LILLEHAMMER
Tlf. 61 25 36 15

Rørvik Apotek
Fjordg 2 A
7900 RØRVIK
Tlf. 74 39 02 90
Fax. 74 39 11 65

Fylling Elektromaskin A/S
Stette
6260 SKODJE
Tlf. 70 27 40 51
Fax. 70 27 40 96

Alma Mater Forlag A/S
Alleg 26
5007 BERGEN
Tlf. 55 21 31 78
Fax. 55 31 84 68

Beckers Farvesenter
Ringv 5
9300 FINNSNES
Tlf. 77 84 03 23

Alcatel Kabel Norge AS
Boks 203
7801 NAMSOS
Tlf. 74 27 33 00
Fax. 74 27 40 01

Industri-arbeidermuseet
Vemork
3660 RJUKAN
Tlf. 35 09 51 53

Westamarin Kristiansand A.S
Boks 115 Vågsbygd
4602 KRISTIANSAND
Tlf. 38 08 82 00
Fax. 38 08 50 12

ASVO Rakkestad AS
Boks 72
1890 RAKKESTAD
Tlf. 69 22 34 34
Mobil 94 31 49 61

Sinus Elektro A/S
Ole Nielsensv 30
4330 ÅLGÅRD
Tlf. 51 61 90 40
Fax. 51 61 86 77

DYNO NOBEL

Boks 614
3412 LIERSTRANDA

Tlf. 32 84 12 00
Fax. 32 22 81 83

Søndergaards Sveiseverksted A/S
Boks 6510 Hånes
4602 KRISTIANSAND
Tlf. 38 04 60 94

Sortland Reisebyrå
Boks 23
8401 SORTLAND
Tlf. 76 12 24 00

Karmøyterminalen A/S
Kaien 7
4250 KOPERVIK
Tlf. 52 85 24 44
Fax. 52 85 28 24

TrioVing A/S
Hornebergv 4
7038 TRONDHEIM
Tlf. 73 96 86 77
Fax. 73 96 88 86

Aurland Sparebank
5745 AURLAND
Tlf. 57 63 32 00

Tananger Frisørsalong
Skibmannsv
4056 TANAGER
Tlf. 51 69 66 51

HATTFJELLDAL KOMMUNE
O. T. Olsensv 3 A
8690 HATTFJELLDAL
Tlf. 75 18 40 33 Fax. 75 18 43 32

Jerløw Larsen A/S
Sandstrand
9445 TOVIK
Tlf. 77 08 77 75
Fax. 77 08 77 72

Martinsen Vertøy & Plast
Bjørnstadfeltet
3070 SANDE I VESTFOLD
Tlf. 33 77 71 90

Bjarne Aglen A/S
Løv
7820 SPILLUM
Tlf. 74 27 67 40
Fax. 74 27 66 55

ØKSNES KOMMUNE
Boks 33
8430 MYRE
Tlf. 76 13 31 01
Fax. 76 13 42 23

Media Service A/S
Boks 1692
4801 ARENDAL
Tlf. 37 01 14 65
Fax. 37 01 00 12

Partrederiet Mjånes
9640 KVALFJORD
Tlf. 78 43 86 47
Mobil 94 89 55 78
Sightseeing og fisketurer på Altafjorden

Elektronikk & Data
Keiser Wilhelmsg 41
6003 ÅLESUND
Tlf. 70 12 53 22
Fax. 70 12 59 66

Sula Bedriftsteneste AS

Fyllingsjøen 28
6030 LANGEVÅG

Tlf. 70 19 36 90
Fax. 70 19 36 95

Naustdal Kommune
6943 NAUSTDAL
Tlf. 57 81 91 01

Peder S. Fjetland A/S
Boks 1072 Hillevåg
4004 STAVANGER
Tlf. 51 58 90 80

Midsund Kommune

6410 MIDSUND

Tlf. 71 27 90 77
Fax. 71 27 99 95

Autoutstyr Drammen A/S
Grønland 61
3045 DRAMMEN
Tlf. 32 83 40 55

Namdal Byggservice
7870 GRONG
Tlf. 74 33 14 66
Fax. 74 33 18 30

Holo Snekkerverksted
Votndalen
3570 ÅL
Tlf. 32 08 42 46

Reidar Kleven A/S Boks 25 7701 STEINKJER Tlf. 74 16 35 00	**Numedal Trykkservice** 3626 ROLLAG Tlf. 32 74 68 08	**Best Friend A/S** Boks 238 3420 LIERSKOGEN Tlf. 32 85 17 65 Fax. 32 85 26 01	**Moelven Industrier AS** 2390 MOELV Tlf. 62 34 70 00 Fax. 62 36 92 80
Ekra Gartneri Leinstrand 7083 LEINSTRAND Tlf. 72 84 63 55	**Peter Løvaas** Boks 1634 Valhalla 4602 KRISTIANSAND Tlf. 38 09 78 08 Fax. 38 09 34 56	**Express Distribusjon A/S** Broen, 3170 SEM Tlf. 33 33 21 22	**Røste og Olsen Bilverksted** Kreftingsg 37 3045 DRAMMEN Tlf. 32 89 30 08
Fiskeredskap A/S Strandg 164 9690 HAVØYSUND Tlf. 78 42 36 25	**ABB Installasjon** Boks 281 1601 FREDRIKSTAD Tlf. 69 39 70 33 Mobil 94 31 35 26	**Kongsberg Blikk** Ødegaardv 3 3600 KONGSBERG Tlf. 32 73 23 75	**Brattvåg Regnskapskontor A/S** Storg 69 6270 BRATTVÅG Tlf. 70 21 60 38
Hans Karlhusbund Dyretransport Råde, 1640 RÅDE Tlf. 69 28 44 19	**Narvik Interiør A/S** Parkhallene 8500 NARVIK Tlf. 76 94 61 80 *Kjøkken, bad & garderobe*	**S. Sigvartsen Steinhuggeri A/S** Sørum Bru, 3400 LIER Tlf. 32 84 00 48	**Asker Eiendomssenter AS** Strøket 9, 1370 ASKER Tlf. 66 78 00 00
Norsk Carne AS Pindslev 1 B 3221 SANDEFJORD Tlf. 33 47 52 00	**Haugesund Taxisentral** Karmsundg Flotmyr 5500 HAUGESUND Tlf. 52 71 35 55 Mobil 94 61 87 11	**Scan-Med A/S** Syretårnet 24 3048 DRAMMEN Tlf. 32 84 49 80 Fax. 32 82 49 80	**TrioVing as** Varnav 32 A 1522 MOSS Tlf. 69 25 02 00 Fax. 69 25 02 50
Rødberg Dagligvare Hvammen 3630 RØDBERG Tlf. 32 74 16 00	*Fotograf* **Per Ingar Sviggum** Boks 84 5801 SOGNDAL Tlf. 57 67 16 90	**Tromsø Skipsverft A/S** Skanseg 1 9008 TROMSØ Tlf. 77 68 16 10	**Renolit Norge A/S** Boks 593 1522 MOSS Tlf. 69 26 60 00 Fax. 69 26 80 76
Veggli Auto 3628 VEGGLI Tlf. 32 74 61 47	**Miltronic A/S** Boks 25 3408 TRANBY Tlf. 32 85 03 80	**Fallmyr Gartneri** 7100 RISSA Tlf. 73 85 11 94	**Hvalsafari A/S** Boks 58 8480 ANDENES Tlf. 76 14 12 73
Hemsedal Sportsforretning 3560 HEMSEDAL Tlf. 32 06 03 50	**Hagen Treindustri A/S** 6880 STRYN Tlf. 57 87 16 44	**RS Naturmedisinsk Senter** Storg 155 3915 PORSGRUNN Tlf. 35 55 53 40	*Seilmakere* **Roald Solvang** Skjæløy Onsøy 1626 MANSTAD Tlf. 69 33 33 11
Vilhelmsen Engros A/S Nye Tegiverksv 7 B 4632 KRISTIANSAND Tlf. 38 09 61 80 Fax. 38 09 69 23	**Grimstad Auto Senter** Boks 327 4891 GRIMSTAD Tlf. 37 04 06 68	**Brødrene Dahl A/S** Boks 1 3001 DRAMMEN Tlf. 32 83 76 70/ 32 89 77 70	**Moelven Kværnum Bruk A/S** 2857 SKREIA Tlf. 61 16 34 32
Harald Slakter Kirkekleiva 1 4900 TVEDESTRAND Tlf. 37 16 25 55	**Grete Johansen AS** Kongsvingerv 6 2040 KLØFTA Tlf. 63 98 04 04	**Block Watne A/S** Seljev 12 1611 FREDRIKSTAD Tlf. 69 33 75 11	**Garberg Foto** Innbygda 7580 SELBU Tlf. 73 81 99 05
Flis og Bad A/S Husebysletta 3400 LIER Tlf. 32 84 17 50	**Hans Haugen A/S** Boks 125 Vågsbygd 4602 KRISTIANSAND Tlf. 38 01 14 11	**H. Nygård A/S** Hamreg 6900 FLORØ Tlf. 57 74 25 11	**Gunnar Gundersen Galvaniske A/S** Helgebyv 33 1734 HAFLUNDSØY Tlf. 69 14 97 00 Fax. 69 14 99 33
J M Auto A/S Strømsbusletta 8 4800 ARENDAL Tlf. 37 02 60 40 Fax. 37 02 37 00	**Fragåt Farve og Miljø** 3350 PRESTFOSS Tlf. 32 71 04 77 Mobil 94 34 40 27	**ABB Asea Skandi AS** Alfasetv 11 0668 OSLO Tlf. 22 72 72 00	**Kviteseid Betong A/S** 3850 KVITESEID Tlf. 35 05 34 25 Fax. 35 05 32 07

Alf Hildonen Bakeri & Konditor
Kirkeg 20, 9800 VADSØ
Tlf. 78 95 15 06
Fax. 78 95 18 35

Kreditkassen
Elverum, Trysil og Tynset

Hydro Notodden
Boks 40
3671 NOTODDEN
Tlf. 35 01 71 00
Fax. 35 01 71 22

Cylinderservice Motor AS
Stjørdalsv 5, 7005 TRONDHEIM
Tlf. 73 52 95 45
Fax. 73 52 66 04

Hernis Scan Systems A/S
Tangen Alle 39
4817 HIS
Tlf. 37 01 12 10

Gerdt H. Mathiesen A/S
Domkirkeg 5
5017 BERGEN
Tlf. 55 31 09 09

Tannlege
Olav Sunde
Foreningsg 1
5016 BERGEN
Tlf. 55 32 08 04

Leknes Regnskap AS
Boks 162
8370 LEKNES
Tlf. 76 08 32 00

Tor Findsrud's Handelsgartneri
3420 LIERSKOGEN
Tlf. 32 85 08 60

Moland Automation A/S
Boks 44
4815 SALTRØD
Tlf. 37 03 06 66

Helgeroa Spekevare A/S
Søndersrød
3295 HELGEROA
Tlf. 33 18 80 46

Gullsmed Bjerkaas
Havneg 25
9400 HARSTAD
Tlf. 77 06 26 24

Erik Holmen Lås og Nøkkelservice
Pellyg 32
1706 SARPSBORG
Tlf. 69 15 47 05

Jotun Polymer AS
Ørav 8
1630 GAMLE FREDRIKSTAD
Tlf. 69 39 53 00
Fax. 69 39 53 02

E Bjerkes Elektriske
Kirkeg 14
3770 KRAGERØ
Tlf. 35 98 11 25

Erling Andersen A/S
Storg 16
1531 MOSS
Tlf. 69 25 09 35

Gallefos Blomster A/S
Håvundv 214
3714 SKIEN
Tlf. 35 52 19 29

Tøndel Taktekking A/S
Ranheimsv 9
7044 TRONDHEIM
Tlf. 73 91 47 93
Fax. 73 93 37 93

Hyggen Hagesenter A/S
St Hallvardsv, 3400 LIER
Tlf. 32 84 55 88

Gjøvik Stenindustri
Valdresv 5
2800 GJØVIK
Tlf. 61 17 13 74

A/S Holmsens Magasin
Fredheimv 3
1087 OSLO
Tlf. 22 21 19 50

Asbjørn Rakstad
1878 HÆRLAND
Tlf. 69 89 55 96
Understellsbehandling av biler

Grand Hotel A/S
Chr Augustsg 2
3600 KONGSBERG
Tlf. 32 73 20 29
Fax. 32 73 41 29

Novatek Norge A/S
Vålerv 149
1539 MOSS
Tlf. 69 25 68 11

Sørlandets Sylinderservice A/S
Boks 365
4601 KRISTIANSAND
Tlf. 38 02 11 00
Fax. 38 02 18 37

Grønberg Sport
Boks 676
4601 KRISTIANSAND
Tlf. 38 02 73 97

Rana Industriservice A/S
Håndverksg 11
8610 GRUBHEI
Tlf. 75 13 17 88

Asbjørn Ekra Bilglass
Nyg 5, 4800 ARENDAL
Tlf. 37 02 41 88
Mobil 94 29 12 13

El-Team A/S
Verksv
3330 SKOTSELV
Tlf. 32 75 65 77
Fax. 32 75 64 60
Mobil 94 84 65 64

Thorbjørn Svendsen Vågsbygd A/S
Kirsten Flagstadsv 1
4621 KRISTIANSAND
Tlf. 38 01 14 55

Vesterland Feriepark
Boks 230
5801 SOGNDAL
Tlf. 57 67 83 30

Halden Varetaxi
Brattåsv 40
1793 TISTEDAL
Tlf. 69 19 23 91
Mobil 94 28 09 77

TINN ENERGI
Boks 53, 3661 RJUKAN
Tlf. 35 09 00 99

Hjelle Bakeri og Konditori A/S
Boks 518
6801 FØRDE
Tlf. 57 72 01 03

Herbert Markise A/S
Skredderv 3
1507 MOSS
Tlf. 69 25 85 52
Fax. 69 25 96 03

Matservice A/S
Storg 25
9008 TROMSØ
Tlf. 77 68 52 32
Fax. 77 68 13 50

Hauglandsenteret
Flekke
6820 FLEKKE
Tlf. 57 73 57 61

Svenn A Ekeberg
Kurrefjordv 42
1580 RYGGE
Tlf. 69 26 01 68
Mobil 92 26 69 07

P K Service A/S
Mellomila 34
7018 TRONDHEIM
Tlf. 73 53 23 59
Fax. 73 53 33 55

Bryne Rør A/S
Skuleg 9
4340 BRYNE
Tlf. 51 48 11 22

Tannlege
Jon-Reidar Eikås
Boks 171
6771 NORDFJORDEID
Tlf. 57 86 06 71

Fredrikstad Marineservice
Boks 124
1621 GRESSVIK
Tlf. 69 32 96 60 Fax. 69 32 96 66

Berg-Hansen Reisebureau Kristiansand A/S
Boks 2214, Posebyen
4602 KRISTIANSAND
Tlf. 38 02 05 55

Bunker Oil Nor AS
Boks 990
9001 TROMSØ
Tlf. 77 68 60 75
Fax. 77 68 63 74

Toms Sjokolade - Tørsleff & Co A/S
Mjøndalen Industrifelt
3050 MJØNDALEN
Tlf. 32 87 51 70
Fax. 32 87 51 75

Båt og Motorservicce A/S
Strandv 40
7042 TRONDHEIM
Tlf. 73 52 47 13
Fax. 73 52 55 02

Sand Marina
Sand Spjærøy
1684 VESTERØY
Tlf. 69 37 74 80

Mynten Apotek Myntg 13 3600 KONGSBERG Tlf. 32 73 10 79	**Statens Landbruksbank** Bankg 9/11, 9001 TROMSØ Tlf. 77 68 10 95 Fax. 77 68 96 58	**Troms Fiskarfylking** Stortorget 2 9008 TROMSØ Tlf. 77 68 20 58 Fax. 77 61 07 20	**Gran Trykkeri** 2750 GRAN Tlf. 61 33 11 46
Frogn Bygg A/S Holterv 4 B 1440 DRØBAK Tlf. 64 93 52 57	**El-Fag A/S** 2900 FAGERNES Tlf. 61 36 08 33 Fax. 61 36 10 91 Mobil 94 41 82 47	**Sør-Odal Kommune** Berggården 2100 SKARNES Tlf. 62 96 83 00 Fax. 62 96 16 69	**Brumunddal Shellservice A/S** Boks 330 2381 BRUMUNDDAL Tlf. 62 34 09 99
Bil-Service A/S Nygårdsv 79 3221 SANDEFJORD Tlf. 33 47 79 00/ 33 31 69 00	**G. Myhren Bilradio A/S** Haslev 5 0571 OSLO Tlf. 22 38 01 61	**Uldals Trevarefabrikk A/S** 4760 BIRKELAND Tlf. 37 27 61 33 Fax. 37 27 69 58	**Levanger Vertshus A/S** Petter Nyengetsv 1 7600 LEVANGER Tlf. 74 08 11 44
Sør-Varanger Kommune Boks 406 9901 KIRKENES Tlf. 78 99 16 01	**N K B Regnskap A/S** Malmøg 7 0566 OSLO Tlf. 22 71 77 77	**Handarbeidstua** Havneg 23 7800 NAMSOS Tlf. 74 27 24 72	*Bygg- og Tømrermester* **Ragnar Mjåland** Nordre Hovedgårdsv 18 4621 KRISTIANSAND Tlf. 38 01 39 21 Mobil 94 29 45 18
Eid Elektro A/S Øyane 12 6770 NORDFJORDEID Tlf. 57 86 09 60	**MEGA Trafikkskole A/S** Nessev 2 B 9400 HARSTAD Tlf. 77 07 04 70	**K. Trana Redskapsfabrikk A/S** Ingvald Ystgaardsv 9 7047 TRONDHEIM Tlf. 73 91 72 06	**Navicharts A/S** Boks 31 1483 SKYTTA Tlf. 67 06 11 50
Gumpens Auto Øst A/S Skibåsen 1 4636 KRISTIANSAND Tlf. 38 04 30 77	**Bjørn Haukedal Regnskapsservice** Gamle Ringeriksv 31 1340 BEKKESTUA Tlf. 67 59 10 20	**Haug og Bru-Haug Camping** Kirkebøv 3560 HEMSEDAL Tlf. 32 06 05 25/ 32 06 05 84	**Teknisk Kulde AS** 9005 TROMSØ Tlf. 77 65 88 88
Vulkan Skandinavia AS Stasjonsv 18 1361 BILLINGSTAD Tlf. 66 98 24 00 Fax. 66 98 16 70	**Bausch & Lomb Norway A/S** Oscarsg 92 0256 OSLO Tlf. 22 12 25 00	**Anonym Søtte**	**Byggmakker Rjukan Jern og Bygg** Svaddev 143 3660 RJUKAN Tlf. 35 09 41 44
Tannlege **Ove Eriksson** Storg 86 2600 LILLEHAMMER Tlf. 61 25 31 30	**Simotec A/S** Boks 6061 7003 TRONDHEIM Sluppenv 5 7037 TRONDHEIM Tlf. 73 96 61 11	**O. Holter & Sønner Eftf A/S** Langøyv 11 A 1679 KRÅKERØY Tlf. 69 34 00 62	**Flyspesialisten Nortrans** Boks 11 4601 KRISTIANSAND Tlf. 38 02 70 30
Snopy A/S Boks 72 9301 FINNSNES Tlf. 77 84 06 56	**Ester Hektoen Manufakturforretning** Torgg 5, 2500 TYNSET Tlf. 62 48 01 76 Fax. 62 48 18 36	**Nelstrøm Dekor** Chr Blomsg 8 3041 DRAMMEN Tlf. 32 81 30 05	**Tromsregnskap A/S** Boks 272 9001 TROMSØ Tlf. 77 65 65 00
Bertel O. Steen A/S Maritim Solheimv 7 1473 SKÅRER Tlf. 67 92 60 00	**Style Frisørsalong** 9392 STONGLANDSEIDET Tlf. 77 85 46 81	**Cubus FK-Senteret Fagernes** Gullsmedv 7 2900 FAGERNES Tlf. 61 39 09 08	**Karasjok Samvirkelag** Boks 55 9730 KARASJOK Tlf. 78 46 61 17
Reno-Vest Markv 44 8400 SORTLAND Tlf. 76 12 25 77 Fax. 76 12 35 77 Mobil 94 11 04 32	**Troms Reiser A/S** Boks 1077 9001 TROMSØ Tlf. 77 61 00 00 Fax. 77 61 00 10	*Malermester* **Lars Lindvik A/S** Tonningsg 12 6880 STRYN Tlf. 57 87 18 93 Fax. 57 87 17 80	**Ekviperingen A/S** Boks 100 9801 VADSØ Tlf. 78 95 12 25 Fax. 78 95 12 32
Møller-gruppen AS Frysjav 31 B 0883 OSLO Tlf. 22 95 34 90 Fax. 22 23 15 03	**Bakehuset AS** Boks 2054 9002 TRØMSØ Tlf. 77 67 16 11 Fax. 77 67 30 70	**Øy-Tex ANS** 6927 BATALDEN Tlf. 57 74 55 20 Fax. 57 74 54 77 *Lunolett produkter. Kjøreposer, kåper og bukser.*	**T-Bygg Odd Bj. Thyrhaug** Boks 166, 9951 VARDØ Tlf. 78 98 70 76

Owens-Corning A/S
Veløyv 1
3234 SANDEFJORD
Tlf. 33 44 91 00
Fax. 33 47 42 20

TENA
SABA Mölnlycke

Ringnes Farris Larvik
Boks 2082, 3255 LARVIK
Tlf. 33 12 20 00
Fax. 33 11 56 11
Mobil 94 28 26 20

Handelsstandens Selskapslokaler
Boks 225
3191 HORTEN
Tlf. 33 04 17 38

Noah Langøya AS
Boks 33
3081 HOLMESTRAND
Tlf. 33 05 18 95
Fax. 33 05 22 53

Boks 6227
0603 ETTERSTAD OSLO
Tlf. 22 19 63 10
Fax. 22 19 05 51

Åkerlund & Rausing AS
Boks 270, 3003 DRAMMEN
Tlf. 32 83 69 90

Sogn Rekneskapskontor A/S
Gaupne
5820 GAUPNE
Tlf. 57 68 10 18

Bingoringen
Torget 4
1707 SARPSBORG
Tlf. 69 15 44 50

Johnson Metall A/S
Boks 54
3340 ÅMOT
Tlf. 32 78 05 55

SAGA•12345
-har de beste filmene!
Engene 1, 3015 DRAMMEN
Tlf. 32 80 61 20

Gromstad Bil & Båt A/S
Kargerøv 24
3770 KRAGERØ
Tlf. 35 98 12 33

Aass P Ltz A/S
Ole Steensg 10
3015 DRAMMEN
Tlf. 32 83 25 80

Nordfjord Hotell
Boks 144
6770 NORDFJORDEID
Tlf. 57 86 04 33

Raud Fabrikker
Nordstrandv 51
8012 BODØ
Tlf. 75 58 30 23

Åspaviljongen Leif O. Larsen
Boks 318
3001 DRAMMEN
Tlf. 32 83 37 47

Optiker
L. Eriksen A/S
Nedre Storg 3
3015 DRAMMEN
Tlf. 32 83 60 21

Ljoslands Trevarefabrikk
4670 HORNNES
Tlf. 37 93 03 16

Fretland Bygg A/S
Boks 1
5890 LÆRDAL
Tlf. 57 66 65 70

Rødtangen Camping
3484 HOLMSBU
Tlf. 32 79 34 94

Trædal Seletøyfabrikk
Trædal
4520 SØR-AUDNEDAL
Tlf. 38 25 61 30

Kragerø Jern og Metallarbeiderforening
3770 KRAGERØ
Tlf. 35 98 16 71

Nes Prestegjelds Sparebank
3540 NESBYEN
Tlf. 32 07 15 10

Sarpsborg og Omegns Boligbyggelag
St Marieg 47
1706 SARPSBORG
Tlf. 69 15 52 22

Buskerud Byggisolering A/S
Solvangen 2
3057 SOLBERGELVA
Tlf. 32 87 02 17

Fjellhvil Hotell
3518 NOREFJELL
Tlf. 32 14 91 74

Hvalen Apotek
Grev Wedelsg 10
3111 TØNSBERG
Tlf. 33 31 24 27

E. Karstensen Fiskeoppdrett A/S
6927 BATALDEN
Tlf. 57 74 54 44

Ramstad Eskefabrikk A/S
Ramstad, 6800 FØRDE
Tlf. 57 82 28 55
Fax. 57 82 21 09

Haveland Håkon
Boks 326, 4341 BRYNE
Tlf. 51 48 35 61

Gjennestad Gartnerskole
3160 STOKKE
Tlf. 33 33 84 00

SKIEN KOMMUNE

Ballangen Kommune
8540 BALLANGEN
Tlf. 76 92 82 08

Vennesund Camping
Vennesund
8924 VIK I HELGELAND
Tlf. 75 02 73 75

United European Car Carriers
Boks 265, 4891 GRIMSTAD
Tlf. 37 04 90 00
Fax. 37 04 45 63

3707 SKIEN
Tlf. 35 58 10 00
Fax. 35 58 12 97

Cubus
Strandg 4
8650 MOSJØEN
Tlf. 75 17 17 76

Th. Holene A/S
Hafslo
5810 HAFSLO
Tlf. 57 68 41 05

Kjemhus Produkter
Veungdalsv 92
3600 KONGSBERG
Tlf. 32 73 42 59

Helge R. Olsen & Sønn A/S
Verkseier Furulundsv 5
0668 OSLO
Tlf. 22 30 43 90
Fax. 22 30 05 51

Bekkevold
Norderhovsg 15
3500 HØNEFOSS
Tlf. 32 12 40 05

Bardu Produkter A/S
9250 BARDU
Tlf. 77 18 21 50
Fax. 77 18 20 89

Scandi Line A/S
Boks 404
3201 SANDEFJORD
Tlf. 33 46 13 00

Hasvik Regnskapskontor A/S
Strandg 20
9593 BREIVIKBOTN
Tlf. 78 45 16 90
Fax. 78 42 16 83

N A F Reisebyrå
Bendikslev 2
4800 ARENDAL
Tlf. 37 02 13 25
Fax. 37 09 82 30
Mobil 94 29 13 96

Søndre Land Kommune
2860 HOV
Tlf. 61 12 20 00

Halden Kommune
Storg 8
1750 HALDEN
Tlf. 69 17 45 00
Fax. 69 18 00 58

Byggsenteret Audun Hundere A/S
Boks 106
5801 SOGNDAL
Tlf. 57 67 19 77

Nera AS
Boks 91
1361 BILLINGSTAD
Tlf. 66 84 47 00
Fax. 66 84 42 42

Oslo-Fergene A/S
Lindøya
0150 OSLO
Tlf. 22 11 52 04

Strompdal Flyttetransport
Tverrånesv 2, 8600 MO
Tlf. 75 15 35 76
Mobil 94 81 02 13

Interplan A/S
V Strandg 49
4612 KRISTIANSAND
Tlf. 38 07 00 50

Delta Electronics A/S
Boks 88
3195 BORRE
Tlf. 33 08 22 97

Arkitekt Jarle Sandvik
5745 AURLAND
Tlf. 57 63 31 73

Høyanger Bil og Karosseri A/S
Boks 130
5901 HØYANGER
Tlf. 57 71 32 77

Falk & Halvorsen A/S Elektrisk
Rådhusg 22, 3015 DRAMMEN
Tlf. 32 83 49 97
Fax. 32 89 48 86

Stuene Cafe & Restaurant A/S
Boks 282
8301 SVOLVÆR
Tlf. 76 07 26 40

Tromsø Busscharter
Boks 1183
9001 TROMSØ
Tlf. 77 63 80 05

Mogrenda Mat A/S
6770 NORDFJORDEID
Tlf. 57 86 28 77

Fylkesmannen i Rogaland
4005 STAVANGER
Tlf. 51 56 87 00
Fax. 51 56 88 11

Frank's Skipssmie
Midtv
1458 FJELLSTRAND
Tlf. 66 91 85 46

Johs. Bjørnerud A/S
Storg 17
3210 SANDEFJORD
Tlf. 33 46 25 10

Årdal Blikkenslager Service A/S
Sandg 9
5875 ÅRDALSTANGEN
Tlf. 57 66 01 36
Fax. 57 66 01 49

Brekke Industrier A/S
Øysand
7083 LEINSTRAND
Tlf. 72 87 12 55

Kragerø Apotek
Kirkeg 15
3770 KRAGERØ
Tlf. 35 98 06 33

Sogn og Fjordane Bustadbyggelag
Boks 234, 6801 FØRDE
Tlf. 57 82 12 11
Fax. 57 82 06 22

Eidsberg Kommune
1850 MYSEN
Tlf. 69 89 14 33

Brattvåg Elektro A/S
Strandg 7
6270 BRATTVÅG
Tlf. 70 21 52 33

Balestrand Industrier A/S
5850 BALESTRAND
Tlf. 57 69 13 86

Stadt Servicesenter A/S
6750 STADLANDET
Tlf. 57 85 72 96

NORDLAND FISKERIFAGSKOLE
Lofoten Tekniske Fagskole
8372 GRAVDAL
Tlf. 76 08 08 55, Fax. 76 08 19 40

Borge Sparebank
Boks 8
8360 BØSTAD
Tlf. 76 08 43 04

Vik Camping
5860 VIK I SOGN
Tlf. 57 69 51 25

Fretheim Hotel A/S
5743 FLÅM
Tlf. 57 63 22 00
Fax. 57 63 23 03

Bærum Kommune
Boks 97
1301 SANDVIKA
Tlf. 67 57 40 50
Fax. 67 57 37 42

Haglebu Camping
3359 EGGEDAL
Tlf. 32 71 33 23
Mobil 94 25 06 20

Vik Samyrkelag
Avd. Vik
Tlf/faks 57 69 55 05
Avd. Framfjord
Tlf. 57 69 61 42

BYGG & BOLIG MARKEDET A/S
Boks 4, 6701 MÅLØY
Tlf. 57 85 18 55
Mobil 94 55 84 22

Elplex A/S
Åmotv 2
1380 HEGGEDAL
Tlf. 66 79 75 60
Fax. 66 79 63 67

Eides Hotell
5900 HØYANGER
Tlf. 57 71 26 55

Årdal Byggservice A/S
Seimdalsv 3
5875 ÅRDALSTANGEN
Tlf. 57 66 14 33
Fax. 57 66 17 52
Vi tek på oss alle oppdrag innan byggeverksemd

HIV & AIDS Konsulent i Nordland
Biskop Krogh g 15, 8017 BODØ
Tlf. 75 53 43 58 Fax. 75 53 41 11
Åpent Hverdager 0900-1500 Onsdager 1800-2000

J. M. Johansen A/S
Boks 81
8340 STAMSUND
Tlf. 76 08 91 00

Blaalid Slip & Mek Verksted A/S
Boks 63
6710 RAUDEBERG
Tlf. 57 85 51 00
Fax. 57 85 55 45

AS Nestle Norge

Drammen Kommune
Pleie og Omsorgsavd.
Nedre Storg 3, 3008 DRAMMEN KOM.
Tlf. 32 80 68 00 Fax. 32 80 66 59

Brødrene Aaserud A/S
2754 VESTRE GRAN
Tlf. 61 33 93 36

Gartnerhallen
Boks 139
6801 FØRDE
Tlf. 57 82 28 66

Møller Lørenskog A/S
Kloppav 20
1472 FJELLHAMAR
Tlf. 67 97 25 60
Fax. 67 97 05 22

PÅMELDING TIL
EVALUERINGSKONFERANSEN
18.-20. OKTOBER 1995, RICA OLRUD HOTEL, HAMAR

Konferanseavgift: Kr. 1750.-

Opphold, kost: Full pensjon for deltakere som bor på hotellet.
Enkeltrom kr. 1810,-. Dobbeltrom kr.1565,-.

De som ikke bor på hotellet kan få kjøpt lunsjbilletter konferansedagene, kr. 170,-

Registrering/Betaling: Påmelding, som er bindende, sendes til:
Berg-Hansen Reisebureau, Postboks 56, 4601 Kristiansand S.
Du vil motta regning for konferanseavgift / opphold og bekreftelse på din påmelding fra Berg-Hansen Reisebureau. - Konferanseavgift / opphold **MÅ BETALES I HENHOLD TIL FORFALLSDATO.**

Avbestilling: Ved avbestilling refunderes innbetalt beløp ÷ et beløp på kr. 150,-. Ved avbestilling senere enn 10 dager før arrangementet, må konferanseavgift betales.

PÅMELDINGSFRIST: 18. september 1995

Vennligst notér fristen. - Etteranmeldte vil bli tildelt plass så lenge det er mulig.

Opplysninger om konferansen rettes til:
Berg-Hansen Reisebureau,Kristiansand. Tlf. 38 02 05 55 - Telefax 38 02 08 87.

BESTILLING AV BILLETTER: Fly - tog - buss:
Deltakere som reiser med fly kan tilbys 35% rabatt med Braathens SAFE/SAS.
Deltakere som reiser med tog kan tilbys 30% rabatt.
Billetter må bestilles hos Berg-Hansen Reisebureau i Kristiansand.
Tlf. 38 02 05 55 - Telefax 38 02 08 87.

☐ Ja - Jeg ønsker overnatting

☐ Nei - Jeg ønsker ikke overnatting.

Ønsket romtype: ☐ Enkeltrom - ☐ Delt dobbeltrom, hvis mulig.

Navn:.....**Tittel**.....

Arbeidssted.....**Tlf.:**.....

Postadr. arb.sted: .....

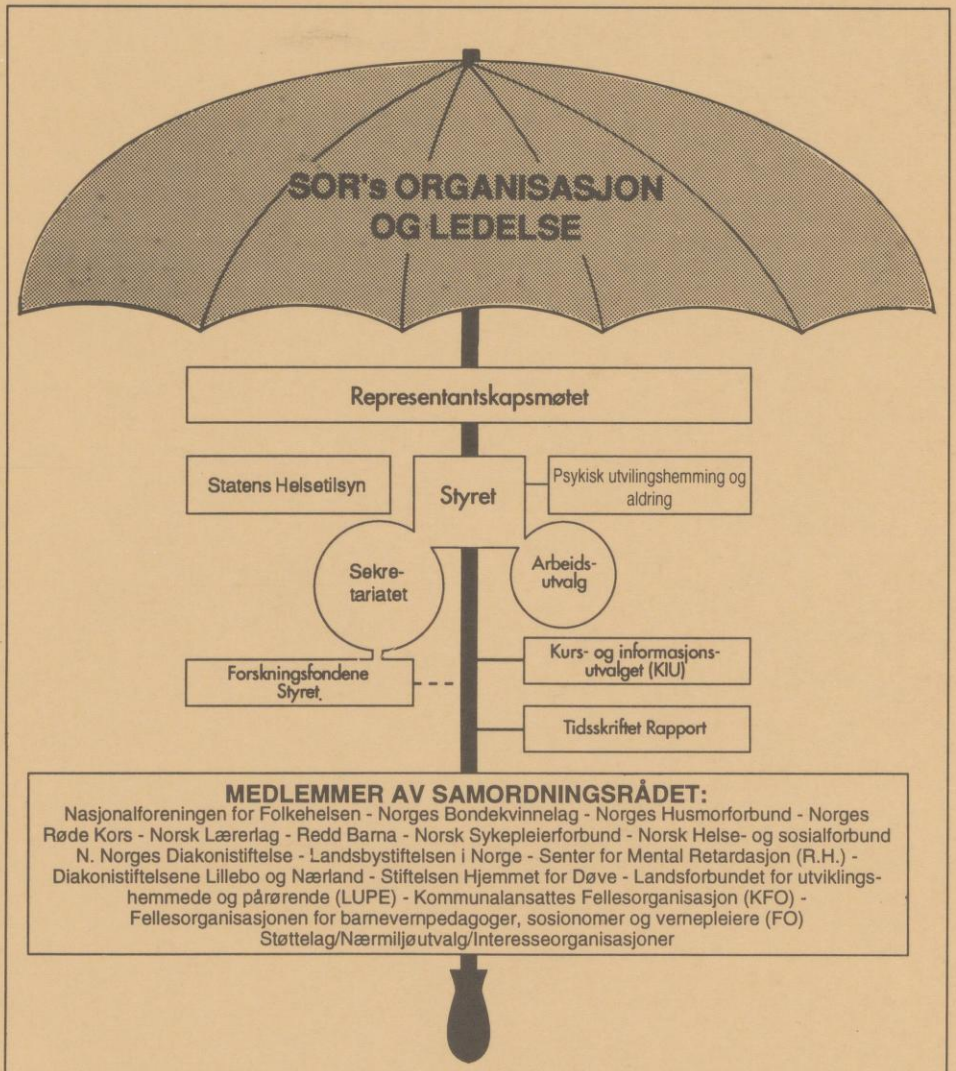
Postnr./sted:.....

Ønsket romtype:.....

OBS: DET ER VIKTIG AT PÅMELDINGS-SKJEMAET BLIR KORREKT UTFYLT!

Blad i postabonnement

Returadresse:
RAPPORT
Postboks 98
3570 Ål

Holmestrand Handelstrykkeri as - Tlf. 33 05 12 71 - Fax 33 05 28 94